

Кату-Сөөк.

ЈАНГАЛИФ

Јангы алтай бичиктөс.

Экинчи чыгарганы.

Центриздат

Москва - 1931 ј.

К а т у-С ö ö к.

Ј А Н А Л И Ф

Јангы алтай бичиктös.

(Азый бичик билер улусты «Јаналифка» үүредер бичик)

Экинчи чыгарганы.

С.С.Р. Союзында јуртаган канча ук албатыга
бичик базып чыгарар тös јери – Центриздат.
Москва -1931 јыл.

Алтайдын јаны бичигине канайда үүренер.

Бу «**јаналиф**» деп, (**јаны алтай бичик-төс**) бичикти, азыйда бичикке үүренген алтай улус јаны бичик-танма-ла «јаналифла» баскан бичикти кычырарга да, бичиирге де үүрензин деп, чыгарган.

Јаналиф - бичикти канайда кычырар, канайда бичиир, боо канайда үүренер? — деп, көп кижининг сагыжына кирер эмес пе? Алган тарыйында кижиде ондый сагыш бар болоры јолду. Је мунда менин айткан сүме-сөсти јакшы јазап шүүп, сананып, сагышка аланган кижи јаналиф-бичикти кычырарга, бичиирге үүренеринен јалтанбас, чөкөбөс, менин аткан сүме-сөстөн кыйбас болзо, тапту бачым үүренип алар.

Бистинг азый бичиктерди базатан бичик-танмалар (буквалар) бир башка, колла бичийтен бичик-танмалар база бир башка, олордын кажызы да јаанду-кичинектү. Эмдиги бу јаналифтин бичик-танмалары база ондый ок — бичикти базатаны бир башка, колла бичийтени база башка, олордын кажызы да јаанду-кичинектү ок болып јат.

Јаналиф-бичиктин эн бажында беш башка танманы үч јол эдип баскан. Баштапкы (үстүндеги) јолдо — бичик базар танмалар, экинчи јолдо — чике үстүнде турган бичик-танмаларды колла канайда бичийтенин салган (олордын кажызын да јаанду кичинектү эдип, эжерлеп салган), үчүнчи јолло турган азый бичик-танмалар ла чике үстүнде турган јаны бичик-танмаларды канайда адап, айдатанын темдектеп салган.

Јаны бичик-танмаларга көс үүренип турзын деп, үүренип турган кижи Јаны бичикти кычырарга тазыгып турзын деп, бир кезек сөстөр базылган.

Мунаг ары јаны бичик танмалар бирден-бирден кожылып браадар бу јаны бичик-танмаларды јаан эдип, баскан: баштапкызы — бичик базатаны (јаанду-кичинектү), оног ары — кол ла бичийтени (база јаанду-кичинектү), калганында — алдында турган јаны бичик-танмаларды канайда адайтанын айдып берер азый бичик-танма (эки јанынан бөкөн чийиктү).

Јаны бичик-танмалар кожылган сайын, үүренип турган кижи бичик кычырарга тазыгып турзын деп салган сөстөр башка-башка болып, көптөп

турар. Ўўренип турган кижй бу сўстўрди туктурулбай кычырып турарына јетре ўўренгенче, катап-катап кычырып турар керек.

Јангы бичик-танмаларды кычыратанына ўўренгениле коштой бичиирине база ўўренип браадар керек.

Бир ле бичик-танманы танып, билип алып, бу бичик-танма салган сўстўрди кычырарга ўўренип алган соондо, јангы таныган бичик-танманы јангыс бойын, мендебей, јазап бичип, ўўренип алар керек.

Оный кийнинде колла бичийтен танмаларла баскан сўстўрди кўчўрип, бичирге ўўренип алар керек. Јалкуурбаан кижй, алдында кычырарына ўўренген сўстўрди база кўчўрип бичип турза, јакшы болор.

Јаналиф-ла баскан **бичикти кычырарга**, бичикти јаналифлаа **бичиирге** пыжулап ўўренип алайын деген кижй бир де эбеш **мендебес керек**, **јангы таныган бичик-танманы кўс јастырбай**, танып турар эдип, эбеш те туктурулбай кычырар эдип ўўренип албаганча, база **јангы бичик-танма кўчпўс керек**. Анчадала бичийтенине ўўренгенде, мендебей танманы чек, јараш эдип, бичиирге колды темиктирип турар керек.

Бичик-танмалардын ончозын капшагай ла ўўренип алайын деп, мендеген кижй, бичикти јакшы кычырарга ўўренип болбос. Чала-була бичип, ўўренип калган кижй соондо бойынын бойынын бичигенин бойы да кычырып болбой турар. Муны ундубас керек.

Кату-Сўўк

Аа, Оо, Ее, Кк, Лл

Аа, Оо, Ее, Кк, Лл

(А) (О) (Э) (К) (Л)

Ак. Ок. Как. Ал. Ол. Кол. Ала. Эл. Эле. Экел. Кеке. Калак. Ол - ок. Калка. Кел.

Ала. Кол. Экел. Ол - ок.

Тт Тт (т)

Ат. От. Эт. Тат. Така. Теке. Калта. Такта. Толо. Окто. Токто. Кете. Келет. Тоо тооло. Кол талат. Ат келет. Ат отот. От ал. Ала аттар клеет.

*Ат. Тат. Такта. Толо.
Ала аттар клеет.*

Нн Нн (н)

Он. Тон. Эне. Онто. Нана. Нак. Нокто. Алакан. Онтоп. Толоно. Тон катан. Каан калана алатан. Онтоп он конокто келетен. Натак, он ат ноктоло!

Тон. Нокто. Онтоп он конокто келетен.

Уу Уу (у)

Улу. Тату. Уткуул. Атту. Алу. Укту. Уул. Тут. Окту. Тулку. Эне, кулун тут! Ану кула атту келет. Ол кунан ат ноктолу. Уулак-ла ук, уул!

Улу. Тату. Уткуул.

Ноктолу кула ат.

Mm Mm (м)

Мал. Кем. Меке. Таман. Томонок. Нама. Калама. Малта. Неме. Комут. Номон. Омок. Тамак. Амтан. Тем. Улама. Муна. Кумак. Куманак. Кам — меке. Мамак, ат комутта. Ол коммуна акта. Комут, нокто омок атта. Ол малта моку.

Мал. Улама. Кам — меке.

Pp Pp (р)

Ар. Ур. Кар. Оро. Тере. Ару. Ураак. Тарма. Кур. Арка. Тарма. Эрке. Ерген. Курут Кар — макта. Турун. Арт. Олор келер. Куурмак комуна. Артта калтар аттар турат. Роман, ат ээрте! Онтон кар арла! Мее курут керек. Кара камакту уул эрген кармактаар. Ол эрген атанар. Роман, карамалар тарт. Каралу-акту мал клеет. Ромко, кар арла!

Роман. Тарак.

Ромко, кар арла!

Cc Cc (с)

Ас. Тос. Кес. Сал. Кас. Кастар. Сарас. Орус. Кастак. Малтас. Сарат. Кос. Номон, кастакла кастар ат. Сеет ус керек. Аксак Тарас тос салар. Саклат, суу сус. Сен он ат-ла салам тарт. Семен, сен карамаа тал кес. Мен кул эмес. Орус

улус тус тартат.

Сас. Тус. Семен, сен эм кул эмес.

Öö Öö (ö)

Öлө. Төлө. Көс. Сөөк. Көлөнөр. Төө. Төөлөр. Нөкөр. Төртөн. Сөс. Сөтө. Öлө аттар олор төрт уул – нөкөр улус. Ол оору төрт төнөн мал өлөр. Сен көлөткө кел. Олор он төрт тоолу өрөкө улус. Öрө көр, – кастар клеет. Төмөн Ак-саста төртөн өрөкө орус улус. Кесте, сен көнөккө өрөмө сал.

Öлө төнөн. Олор төртөн өрөкө нөкөр улус.

Дд Дд (д)

Ада. Оду. Кеде. Уда. Тудам. Каду. Саду. Анда. Салда. Аду. Кедер. Камду. Таада. Тудамдар Менде кеден арткан. Сен столмоо каду када. Содон ла таадам өмөлө салда эдер. Адам камду адар. Ат такаладар каду ал. Салда алмарда.

Салда. Адару. Содон камду адар.

Ыы Ыы (ы)

Кыр. Сыр. Ады. Малы. Кыра. Кылык. Тырмак. Тыртык. Кыстары. Кымып. Тымыт. Кырада салда туру.

Сыкык адын тутты. Тымык кырлу мылтыкла сымда атты. Тамыр, сен ол толыкты сыксы. Номон тыртык кылык кылынды: кам камдатты. Кадыдак сары адына ээр, токым салды, төрт көнөк сула артынды, Улалу төмөн атанды.

Сыр. Кылык. Кырада салда туру.

Ии Ии (и)

Тил. Сени. Мени. Эмди. Семис. Темир. Иле. Ирик. Силки. Мин. Силкинер. Икили. Атка мин, тискинди тут. Селем кармакка илинди. Эки келин кирди. Энем - ол этти тилер керек – деди. Мен сени көрөлө, келдим. Эзлик Киндикке эки ирик сатты. Нөкөр Ленин комунаны улуска кереес этти. Минит ле Темир комунаа кирди. Минит мени - комунаа кир-ок - деди.

Ленин, Сталин, Калинин улу комунистер.

Јј Јј (ј-ды)

Јаа, јыда, јети, јиди, јодо, јок јас, јиирме, сарју, кујур, аајам, эјем, кејим. Атты једин. Јеекен јетти. Јас келди - јылу экелди. Јелтек каан јеерен адына минди, јери-јуртына јелдирди. Јоктулар јуун эткиледи. Аајам јыл туркунына јирме јети јеерен атты. Једек, кајуда јылкыларды ајыкта. Јарлык ла кам мени јаксыратты. Доктор мени јасты.

Јоктулар јуун эткиледи. Эјем јетти.

Нн Нн (н)

Ан, Он, Танда, Онду, Солон, Колон, Анда, Тондок, Тонкыр, Энир.

Менин энем ле сенин эјен танда јанар. Сенин јенген менин тонымнын јенин кен этти. Сенин ајан өлөнгөн келди. Торјын, ээрдин колондорын тыныда тарт. Саныл санысла тыттан оны-јок саныс алды. Јанмыр тын ла јаады. Өлөн эмди јаранар. Таскактын алдында малдын өлөни ас.

Јаскыда неле ан адары јаман. Јаскыда андаар улусты токтодор керек.

Куладыда јоктулар комунаа кирди. Эмди олордын малы јаранар.

Нөкөр Ленин өлди, онын улу сөстөрин албаты-јурт кереестенди.

КЕНИ

Кенинин јери кеен ак јер, онын өлөни тусту. Мал оо тын семирет. Кени көлдин јанында јетен өрөкө улус комуна јаткан. Көлдин өрө јанында састын тустарына элик те келетен. Кениде кар јок, јери тын тонотон.

Малына өлөнди тын эт. Тоннын јени кен.

Бб Бб (б)

Бала, Арба, Туба, Абра, Торбок, Бут.

Бака балдарыла баткак саска барды. Карбанг эки бел тутты. Либек, бу атты јободо мин. Кабар эки сабарымды былјырада басты. Јерибис элбек, албаты-јоныбыс ас. Бандиттерди кыра аттыбыс. Абрада эки таар арба јадры. Биске удра абра тарткан трактор келди.

Бу не болды? Белимде де, будымда да балбак-балбак балулар билдирди. Сабарла јаба басканда, оорыбас, сыстабас. Оны доктор билер болор, оо барала эмдедер туры.

Бистин јуртыбыста бир трактор бар.

Уу У у (ү)

Түрү, Бөөрү, Ыкү, Ырен, Сүрт, Ыүренер, Ылү.

Бис экү сүт јуур болдыбыс. Бу күндер сүүрен соок болды. Ыүрлү мал серүүнде турды. Бис күскүде кыра сүрдибис. Эки күн андадым, бир түлкү, эки күртүк, бир ыкү аттым. Бөөру туткан кулун ыүринде јок эмтир. Күүк этти – јас келди.

Н ө к ө р Л е н и н б и с к е с ү р е е н
к ү н д ү л ү б о л д ы . Л е н и н н и н ү р е д ү
с ө с т ө р и у л у . О л б и с к е к е р е е с
б о л д ы . К ү н ү н о н ы у н д ы б а с
к е р е к . Ј е р ү с т ү н д е Л е н и н д и
к ү н д ү л е б е с у л у с ј о к . О о к
ө с к ү р ү м м д е р д е о н ы б и л е р .

*С ү р е е н у л у ү р е д ү н и б и с к е М а р к с
 л а Л е н и н б е р д и .*

Шш Шшш (ш)

Аш, Тош, Кош, Ууш, Куш, Ташту, Кошто, Ашта, Иште, Башта, Калаш, Шок.

Кышкыда малды бош салбас керек – жаскыда мал арык болор, көдүртер, өлөр.

Бу шүүн үлүш. Башкүн Оштон бистен беш кош аш садышты. Бис бу жыл арыш аш салдыбыс. Ол аш жакшы бүтти. Не ле ишти машина ла аш кести. Машына ташка табарды. Беш тиш сынды. Кырада таш жок эдер керек.

Не ле ишти машина ла иштеери жеңил болор.

Кышкыда кош тартыбыс.

Баш жыл кышкыда бис Шакшак ла экү Јаш-тураа кош тартыбыс. Ол жүреле, таш туралар көрдибис. Јанар башта Шакшак машыналардын јаткан јерин көрөли деди. Ак тош ошкош јаан туранын јанында јаткан аа-јок машыналар көрдибис. Јаштурадан јандыра тартар кош жок болордо, кош жок, бошко до јанар дештибис.

Зз Зз (з)

Азу. Озо. Эзен. Узан. Адазы. Энези. Түзет. Кузук. Эзилик. Туза.

Кызнак адазына канза азала, берди. Козондонын казактары кузукка барар болды. Экүзи азык жазады, бирүзи казан алды, озодон кузуктаар јерибиске барадык - дешти.

Озо малынды жазап азра – јазым жок тузадын аларын.

Кам ла јарлыктын мекези.

Энези-кызы экилези көзи оору улус эмтир. Калазак кам экилезининг көзин јазар болды. Камдады. Бир де тузазы јок болды. Көзибистинг оорун јарлык јазар болор ба –дешти. Манзыр јарлыкты алдырды. Уккан Манзыр мактанды:

- Барзам ла, энези-кызынын көзин экилезининг јазарым – деди. Көзи оору улустын јуртына Манзыр кызыл энирде јетти. Бир кезек амыраар деди. Эки канза танкы тарта ла, узаак ла јарлыктады... Бир кезекке токтоды... База јарлыктады. Эш неме болбоды. Эмеен Манзырды сүрди.

Менин сөзим болзо, көстинг ооружын доктор Эмдезе, јазым јок јазылар.

Чч Чч (ч)

Ач. Кач. Очок. Көчө. Уча. Уч. Көч. Көчөр. Куча. Балачак. Качкын. Одынчы. Садучи. Канча. Ончо. Кузукчы. Элчи. Күч. Күчи. Адучы. Көсмөкчи. Кучачак. Сымдачы. Өлөңчи. Камчы.

Адучы кичинек те болзо, бичикке бачым үренди. Ол бычакты курчыдар керек. Корчок коңыр атты кече көрбөдим. Сарбачак уулы, Чарак кече бир кочкор өлтүрди. Ол кочкордын учазын Чырбыкка аттын тери учун берди.

Беијылдыктын экинчи јылынын учына јеттибис.

Үчинчи јылын баиштадыбыс.

Камчычак ла чымалы (Учурлу куучын)

Камчычак канча-канча јылдын туркунында алдынан

јангыскандыра кўчи-чыдалы чыкканча иштеди, эш неме болбоды. Минер ады да јок, ичер кўчўзи де јок отыра калды. Чат ла чўкўди. Бир кўн чаал мўштин тўзине отурала, бир кызыл-кўрен чымалы кичинек чыбык тартканын Камчычак кўрди. Чымалы чыбыкка эки-ўч кадалды – чыдабады. Удабады, база бир чымалы коштонды. Эки чымалы чыбыктын эки учынан туткылады, - база да неме болбоды. Бир чымалы чыбыктын јанына отырарда, бирўўзи бара – ла ўч нўкўр экелди. Беш чымалы туткаан соондо чыбык јенил сўўртеле - берди. Качычактын санаазы јарыды: ўмўлў иш јенил бўдетен эмтир – деди, чындык-чике јолды эмди билдим - деди.

Јаан удабады, Камчычак «Бачым иш» комунанын члени болды. Комунада Камчычак ишке кичеемелдў болды, анчада-ла бичикке ўўренерин кичееди.

Комунанын члендеринин јууны - Камчычак јакшы уул, бичикке – де, ишке – де кичеемелдў, ол комунанын башкарузы болзын дешти.

Гг Гз (г)

Ага. Аргада. Кадалгаак. Кургак. Кабырга. Ногоон. Сыгырган. Согоно.

Агаштын чаганазы. Тўгўт тўгўлди. Кургак агаштын будагы. Тобого тон болгон, аларга јарабаган. Габриле «Лениннин аргазы» деген комунга кирген соондо аргаданды. Комуна батрактарга, јоктуларга арга болгоны јарт билдирген.

Газет кычырарга ўўренегер. «Лениннин аргазы» деген

комунага кирген улустарга арга болгон.

Јаман сагыштулардын сөзине кирбес керек.

Озогыда кулга жүрген албаты арга јогына јеткен болгон. Бу түбектен аргаданар јолды нөк. Ленин көргүсти. Комунистар баштаган ишмекчилер ле мал–аш иштин аргазында јаткан албаты каан башкаруун оодо сого-ло, озогыда акту күчиле јаткандарга шогын јетирген јимекчилерди тоскырды. Је јаан јимекчилер тоскон - да болзо, оогы-теги јадакалды. Каан керектеген, каан-башкарууна карузындап, башкару керегинакту күчи-ле јаткандардын колынан јандыра аларга санаган улус бистин ортобыста эмди-де ас эмес. Бу улус акту күчиле јаткандарга, эмдиде јетре шогын јеттиргенче, албатынын жүрүмин јарандыар керегинде Башкарубыстын не-ле иш керегин буудактаар сагышту жүредилер, озогызын јандыарга күјүренедилер. Бу јаман сагышту улустын элге-јонго аршалу кылыгын јок эдер керек. Бу улустын куучын-эрмегинде угар неме јок. Бу улустын кылыгы - шок, эрмеги – меке. Олордын кылыгын ээчибес керек, меке-эрмегине кирбес керек.

Йй Йй (й)

Ай. Уй. Кой. Сой. Кей. Айак. Кайда. Карагай. Јойгон. Куйрук. Айу. Койон.

Эмдиги башкару јокту-јойуды байлардын колынан айрыды, үй улустын кул болорын јок этти.

Кудай-јаны деген неме - меке. Оны јайладарын кичеер керек. Ол сранай јок болзын.

Жайаачы кудай - дебегер, жалкуурбай жүрүгөр.

Тенере – койнын карабагар, терлегенче иштегер.

*Алтайдын байлары ла жайзандары алтай албатыны
баш-жок жумектейтен болгон.*

Бистин алтай јерибис.

Алтайдын јери бийик туулу, јылым кайа ташту, булут өткөн мөнкүлү, јер-сайын јайылган кара агашту. Алтайдын тайгазын өткүрө аккан эки јаан суу бар. Бирүүзи – мөнкү карлу үч сүүрилү тайгадан башталган Кадын-суу база бирүүзи Алтын көлдөн чыккан Бий-суу. Бу эки јаан суу тууразынан кирген табына јаан-да огош-та өзөк-суулар алганча түштилер. Тайганын бийигинде-де жабызында-да јаанду-кичинектү көлдөр бар. Олордын јаан дегени – Алтын көл.

Алтайдын јеринин агын суулар-да, көлдөри-де жүзүн-јүүр балыкту; Алтайдын туу-тайгазы көбизинде тудуш-тудуш кара јышту. Ол јыштарда жүзүн-јүүр ан, куш бар. Алтай јеринде алтын-мөнүнде бар, темирдин, јес-куулынын, оо түнөй неменин рудазы-да бар, таш көмир-де табылат.

Алтайда чөл јер ас-та болзо, аш салар, өлөн эдер јери бар. Мунда мал тударга јакшы.

Пп Пп (п)

Кап. Көп. Эптү. Сапта. Тапкай. Каптыр. Тептир. Опту. Каптал. Топсы. Тулуп. Тепши.

Лениннинг үүредип айткан эрмек сөстөри көп. Оны улам сайын кычырып, унутпас крезине јетирип, үүренип аларга керек.

Комунаа көп өрөкө кирип, иштеп турза, иш јаранып турар. Кузуктап јүрзен, чаал мөштөрдү топпок-ла сокпо: мөш үрелип барар.

Поликарп ла Павел Кырсак байдын өлөнгин чапты. Ол ок тушта Кырсак айлында аракы ичип, топпуур согуп, сайрап отурды.

Алтай јеринин агаштары.

Алтайдын јеринде өзүп турган агаштарынын көп сабаазы мындый: карагай, тыт, кайын, мөш, јойгон, чиби, аспак, терек, тал. Карагай, тыт, кезик јерде чиби, јойгон јаткан јурттын айыл-тура, чеден чулап тударына барып јат. Агаш јаткан јуртка мунан да башка тузазын јетирип јат, агаштын берер кирелтези көп. Эң озо - јаткан јурт мөштин кузугын алып, садып, јат; Кадын суу ла бий суудын јакаларында јурттап јаткан улус карагай агаш кезип, оны агызып барып, садып турар; тыт агаштын чобыразын сойып, тере эдип турган заводторго садар, сангын алып, мешкезин јууп, садар ок; кайыннан чанактын таманын бүгип, чанак эдип, садар, тос алып, төгөт кайылтып садар; сангисту агаштардан агаш-май (агаш-майдын бирүүзи – скипидар) алып турар. Агашта мунан да башка иш көп.

Је агаштан албатаа келгедий кирелте көп - те болзо, алтайдын јеринде јаткан албаты ол кирелтени јаан эдип болбойт. Алтайдын албатызы не-ле ишти өмөлөшпөй, нөкөрлөшпөй алды-алдынан иштеп јадатан. Је эмди

«өмөлик» деген сөстөр көп угулып турат. Бу учурлу эки сөс алтайда өскөн агашка јууктап турганы билдирет. Бу эки сөс бөкө сөстөр эди, кандый- да агашка олоор чыдаар, кандый-да ишти олоор кирелтелү эдип, эптеп салар.

Жж Жжс (ж)

Ажар. Кажат. Угужар. Эрмектежер. Тожон. Ажыт. Божот. Эжи. Тежик. Буржуй. Төжи.

Иженердин бажы оорыды. Кадын-бажында аржаанга көп кижии барды. Иженер кожо бажын јазарга барды. Јымжайдын **ук** уйы кыжына кажаган јок турды. Оны јаман деп айдарга келижер.

Көжөгөлү көстү кижии көзин эмчиге бачым-ла эмдедер керек.

Алтайдын аны, кужы.

Алтайдын јери элбек, бийик туулу, кара агашту учун, онын аны, кужы көп. Јаткан јурттын эн озо андайтаны тийин болор, оног башка элик, айу, бөрү андаар. Келишкенде, учураганда түлкү, шүлүзин, јоон-мойын, оног-да башка ан андаар.

Озо Алтайда неле ан көп болгон. Јаткан албаты ан андайтанын аайлу-башту этпей, өйлү-өйинде андабай, анды сранай астадып салды. Ан төрөөр өйинде, балазын ээчидер өйинде аннын иркек-тижизин талдабай, аткылап, ан өскүрбей турдылар терези-түги јеткен-де болзын, јетпеген-де болзын өлтүрип, үрегилеп јүрдилер. Айа тартып, јүзүн-јүүр тузак тургузып, чапкы салып, анды аай-баш јок

өлтүрүп, бөрүгө, ийтке јидиргилеп турдылар. Онын учун озогыдый үүр-үүр-ле базып жүрер ан эмди јок болуп јат.

Алтайдын кужын-да мылтык-ла адып, тузак-ла тудып, јумуртказын алып, база-да астадып ок салды.

Эмдиги албаты, кийнин сананар керек анды, кушты аай-баш јок өлтүрбес, кырбас керек, андаза өйин билип, андаар керек, анды атса, бажына јетирип алып, адар керек.

Астап калган учун терези баалу андарды эмди бир кезек жылга сранай атпас еткен.

Каан тужында Алтайдын јеринде јаткан албаты.

Бистин Алтайдын јери элбек јер, јурттап јаткан албатызы дезе ас. Мунда озодон јуртаган тös албатынын көбизи – башка-башка сөөктү алтай улус, онын кийнинде теленит улус, тубалар, бир эбеш куманды. Öскö јерден көчүп келип, јада берген албаты – орус, пайат казах, сойон; өскö-де укту улустаң эки-јаныстаң бар-ок.

Каан-башкару тужында – Алтайдын јери каанын јөөжөзи болуп турган, оны «каанын кабинети» деп, учреждениелердин бийлери башкаратан болгон. Онын учун Алтайдын јерин – «кабинет јери» деп айдатан болгон.

Алтайдын јеринде јаткан албатыны кааннын жүзүн-јүүр бийлери башкаратан.

Олор Алтайдын албатызын укту-угы-ла, сөөги-ле бөлип, башкарып турдылар. Бу бөлүгенинде 7 алтай дөчин, 2 чуй болыс, күзен, комдош болыс, пайат укту улустың 2-3 болыс (управа) болгон. Орус улус алдында јуртаган јерлеринде бойлорының болосторына кирер болгон.

Дөчиннинг (болыстың) бий-сайыды – јайзаң, онын болушчызы – каа, темчи, шүлени, алмачи. Јайзаңдардың

бажын заседатель деп, бий билетен.

Каан-башкаруу антарылар алдында–ла Алтайдын албатызын уктугы-ла бөлибей, јаткан јеринин аайы-ла бөлип турар болды.

Алтайдын албатызы каан-башкаруу тужында – нени көрбөди деп айдар! Кааннын каланы – деп, бийлер једер, јоннын јуужы – деп, јайзан једип келер: алым-аксам деп, артканын аларга ачап којойым једип-ок келер; кудайга јандагар, каанга бажырыгар, бийге уккур болыгар, јайзаннын јакаруунан чыкпагар, байдын күүнин јандырбагар - деп, барып кийнинде абыс једер. Кам-ла јарлык база бар.

Бу кайракандардын ончозы – бис албатаа быян јетирип турубыс – дежер. Ол быяаннын түбин көргөжин, бийлерге јарамзып, јанашкан байлар малынын тоозына чыкпай отырылар, акту күүчиле јаткандар дезе, аргазы јокко једе бердилер.

Абыс-ла сайыттын сагыштары јаныс.

(Куучын)

- Јуртыгар сранай орус деремне болуп калтыр. 7-8 јыл мунан озо мен мунайда бир-јаныс јүреримде, орус јок ошкош эди; эмди көрзөм алтайынан орус көп болгодый. Бу кандый учун мындый болгон?- деп мен түшкен айылдын ээзинен – Аднайдан сурадым.

- Озогы алтай Чичке-Чаргы эмди кайдан келзин, Чичке-Чаргы эмди саранай орус деремне болгон эмей, адын-да орустар «Чаргушка» деп, кубулта адагылап салдылар ийне. Алтай улус мунда ас артты, орустарга јерин блаадып, өзөктин бажына да чыкканы бар, Јаан Чаргаа-да көчүп

барганы бар. Төрөл јерибис деп, айрылбай, бис бир-ле кезек, ас тоолу өрөкө улус боо отурып калдыбыс – деп, Аднай айтты.

- Орустар мында јаткан јурттан – слерден јөптү келип јаткан-ба, албан келип кирдилер-бе? – деп, сурадым.

- Јөпти ологго кем берзин! Эң башкыда боо јадарга чөлдөн Лазыр деп бир орус келип, суранган. Бис оны јуутпай салдыбыс. Эки-үч конгон кийнинде бу-ок Лазыр, Мыйтунын абызы кожо, база јетти. Өзөктө айылдарга түшпей, көндире кедери Аспын-темчинин айлына бардылар.

Энирде – темчинин айлында јуунга барыгар – деп, өзөктө улуска элчи келди. Мен ол күн оору болуп, барбадым. Кийнинде угар болзом, Лазыр Аспынга аракы тудуп, сый берип (эзириги јаандай берген кийнинде Аспын улуска эки чай 15 бе 20 бе аршын бөс көргүзип, мактанды – дешкен), абыс-ла экүлер озо Аспынды сөскө кийдирип алала, кийнинде, улус јуулып келерде, бир јанынан Лазыр аракы тургузып, сугарып турарда, база бир јанынан абыс-ла темчи сөстөп, јөптөгилеп берерде, Јаныс орусты јуутса-да кайдар дежип, аракыдан ичип алган немелер сөзин берип салтырлар.

Лазыр көчип келген кийнинде бир-де јыл өтпөди, Лазырдын бајазы келип, база суранды. Абыс келди-ок, темчинин айлында јуун болды, аракы база чыкты.

- «Бу јакшы кижиге, слердин школыгарга-да болыжар, серкпегерге-де туказын јетирер, бу кижини јуудар керек» - деп, абыс айдып турды.

- «Лазырды јуудып алдыгар, анда не јаман бар, јакшы орус болды. Муны база јуудып алар керек, ол јоннын керегине болыжар» - деп, темчи эзирик улусты јөптөп-ок

турды.

-Абыс-ла темчининг сөзине киреле, бу орусты жуудып-ок алдыбыс. Јол башталган соондо, жылдын ла орустар келип ле турар болды. Темчее-ле астам болып турды ошкош; акча-да алып турар ошкош, аракыларын-да ичип јадат. Темчее коштонгон бир кезек алтай-да улус оноң јиижип турган-ок болгодый.

Аднай бу куучынды айдала, токтой берерде, мен сурадым:

-Темчи көчкин орустардан аракы ичип, карын јип турарда, боо орус көчсин деп, абыс незин кичейт?

- Бистен – алтай улустан абыска көп неме једишер эмес. Кудай айылдатканда, бала крестеп бергенде, абыстың өскө-дө ижи учун алтай улус 5-10 акча берер, орус дезе, аразында 50-75 акчадан берип турар. Онын учун абыс орус көптөдип аларын кичебей-де кайсын деп, Аднай айтты.

- Акча карузыганда, абысынын-да сайыдынын-да сагыштары јаныс турбай – деп, мен, јолым алып, атандым.

Каан-башкаруунын школдоры.

Көзи јок кижии бойы баштанып, барып болбос, оны кижии јединер керек. Јол билбес кижии јорыктагажын, оо башчы керек. Неме билбес кижии көп неме билейин дегежин, сагыжын јарыдып алайын дегежин, бичикке үүренер керек. Бичик билбес кижии карануйда отурган кижии ошкош көзи јок кижии ошкош.

Кандый-да кижининг неле немени билейин деген күүни бар. Ондый кижии бичикке үүренер керек. Бичикке үүренген кижии јан-да билип турар, айдынайын деген сөзин-де јалтанбай, айдынар.

Јаң билер кижі каан-башкаруунын тургускан бийлердин, сайыттардын, каан-башкарууна күүнзеген байлардын јаман кылыктарын ајарып турар деп, јалтанбай, айдып турар деп, каан-башкаруузы билип турды, неме билбес албатыны бийлеп, јимектеп, мекелеп, башкарып турарга эптүү болзын деп, улусты бичикке үредерин кичееринен болгой, там туйуктап турды.

Каан-башкаруу тужында баштамы школдор городтордо да јаан јаан деремнелерде бар болгон јаан школдор төстү-төстү јаан городтордо, 25-тен ашпас тоолу, ас болгон. Бу јаан школдордо болгон-тушкан кижинин балдары үренпейтен, байлардын, бийлердин, сайыттардын, абыстардын балдары үүренетен, колдын күчиле јаткан улустын балдары дезе, баштамы-ла школдо үүренетен. Бу баштамы школдор ас болгон учун, колдын күчи-ле јаткандардын балдары көбизинде бичикке үүренбей, јүре калатан болгон. Баштамы школдорды абыстар башкаратан, онын учун школдо балдардын сагыжын јарыдып, үүретпей, көбизинде кудайдын јанына-ла үүредетен.

Бистин-де Алтайыбыста школдор ончозы абыстардын колында болды. Бу школдордо крестү балдарды чал-мал бичикке, тоо-бодолгондорго үүредетен, је көбизин кудайга јандаарына, кудайга бажыларына, каанды, бийлерди, абыстарды күндөлейтенине үүредетен. Мындый үүредүде турган балдардын сагыштары јарып турарынан болгой, там-ла карачкыланып турды.

Алтайдын јеринде школдын үүредүүнен башка үүредү база бар болгон. Абыстар катчыларын ээчидип алып, алтайдын айылдарын керий јортып, улустын крестүлерин кудайга бажыарга үүредип креси јогына кудайдын јанын учурлап, креске түшсин деп, сүмелеп јүрдилер.

Каан-башкаруу албаты-јуртка мунан башка үүредү бербеди, албатынын сагыжын жарытпады, карануйдан чыгарбай тудып, неме билбес, неме ондобос кара албатыны бийлер, јайзандар кыстагылап турды байлар јимектегилеп јүрди.

Алтай улусты канайда крестеген.

Озо алтай улус крес јок болгон. Каан-башкарузы орус јеринде јаткан албатыларды ончозын крестү јанду эдип салар деген сагыжы-ла, алтайдын-да албатызын крестеп салар деди. Мунун керегинде Алтайда абыстар чыкты. Абыстар кудайдын учурын айдып, алтай улустын кам-јанын јамандап, крестү јанды мактап, алтай улусты креске тужүрге сүмелеп јүрдилер. Көп улус јөпкө кирбей турарда, абыстар креске түшке кижее чамча, штан бергилеп турды, уй, ат садып алар крелү акча-да бергилеп турды. Бийлер абыстарга болыжып ок турды, Креске түжер алтай улус көп болзын деп, бийлер креске түшкен кижиден үч јылдын туркунында калан албас эдип, салган болгон, јаргаа кирген кижии креске түшкежин, јаргызынан айрып салатан болгон. Кыйтык байдын энези ийтбалык деп, уулды бажын темир очок-ла јара согып өлтүре-ле, јаан јаргаа кирген болгон. Бийлерге аа-јок карынды берген-де болзо, јаргызынан айрылып болбой турды. Креске түшкен кийнинде-ле јаргызынан айрылган. Онын учун – «Мен јаан абыстын крес балазы-да болзом, кудай сагыжыма кирбейт, мени абыс крестеген эмес, Ландшеп бий крестеген эмей» - деп, айдатан.

Сранай болбогондо, абыстар-ла бийлер алтай улусты албадап-та крестейтен.

Алтай тилине колышкан өскө тилдин сөстөрүн канайда бичиир.

Бис боо јетре эрмек-куучыннын бичип турар 26 танма үүренип алдыс. Бу 26 танма-ла алтай тилиле айткан кандый-да сөсти бичип салар. Је эмди алтай тилине орус тилинин, өске-де албатылардын тилдеринин сөстөри колыжып калганы бар болып јат. Бу колышкан сөстөрдин кезигин бичиирге, бистин үүренип алган 26 танмада јок танма керек болор.

Ондый танмалар 3. Алдында бистин үүренип алган 26 танма кандый-да бичикте көп. Олор көскө көп көрүнер - кижинин көзи олорго бачым үүренер, олор көп бичилер – кижинин колы олорды бичиирге бачым тазыгар. Ол танмалар ундылбас. Өскө тилдердин сөстөри каа-јаа учурап турар. Онын учун ол сөстөргө кирген кожылта-танмаларды эмди-ле, ундыбас креелү эдип, кычыраына, бичиирине үүренип алар керек.

Вв Вв (в)

Совет. Завод. Август. Свобода. Забастовка. Коллектив. Варшава (город). Тана-Тува. Электричество. Автоном. Бавар (Герман јеринде јаткан албаты). Буква (Бичик-танма). Василий. Владимир. Саватей. Иванов. Москва. Ростов. Воронеж. Северо-Кавказ.

Совет. Завод. Ойрот автоном - облас. Владимир Илич Ленин. Василий Август Свобода Буква

Бис эмди совет башкарулу болдыбыс. Советтер солып

тудар керегинде үн јок улус јурт-советтин јуунына турар учуры јок.

Улалуда тере дубтаар завод бар, Майма-Чаргычакта агаш јарар завод бар, сүт-сарју эдер заводтор областа көп.

Бу өткөн јаан јуу тужында Саватейдин күйүүзи Иванов Василий деп, салдаат јармандарга олјоолодоло, Бавар јерине јатты. Јуу токтогон кийнинде бир кезек Варшаваа јадала, баш-јыл август айда јанып келди.

Фф Фф (ф)

Фабрик. Феврал. Филипп. Софрон.

Јаңалиф (јаңы алтай бичиктөс).

Флаг (мааны).

Манифес (башкарудын албатаа берген јаан керектин јары).

Фронт (јуулажып турган јер).

Кофе (карарта куурган арбанын, өскө дө аштын талканы. Оны чай эдип, ичер. Кофе-агаш бар. Онын ажын база куурала, талкан эдип, чай ордына ичер).

Фонар (салкынга от өчпөзин деп, јарыткыш тургузар, шилилеп, јазаган кайырчак).

Јаштурада кеден согор фабрик бар.

1930 јылдын феврал айда Филипп-ле Фома фабриктин ижине турар дешти.

Туйук шилинин ичинде куйер электричествонун оды салкынга өчпөс, ондый отко фонар керек јок.

Фабрик. Феврал. Кофе. Афанас. Манифес.

Хх Хх (х)

Колхос. Совхос.

Бухара, Хива (күн түштүк талазында жаткан угы жуук еки албатынын јери).

Хабаровка (Ондай аймакта орус јуртту деремне).

Трахома (көстинг көжөгөзи).

Холера (југуш кырдын-кезим оору).

Лихорадка (калтыраак оору).

Чахотка (чемет-оору).

Колхос. Совхос. Хозяйство. Колхостордын адак дегени-коммуна.

Совет-башкару албатынын јадыжын јарандыраp деп, колхостор, совхостор бүдүрерин кичеейт.

Эмди оок өмөлик-нөкөрликтер биригип, јаан колхостор бүдүрер керек. Јаан колхостордын јаан машиналар, трактор садып алар күчи бар. Мал-аш ишти трактор-ла, машина-ла иштезе керек бачым бүдер, иш јенил, болор.

Алтай тилине колышкан орус тилдин сөстөринде ц, щ, я, ю, табарышса, оларды жаңалифле канайда бичиир?

Алтай сөстөрдi бичиирде 26 таңма (буква) керек болып јат. Алтай тилине колышкан өскө тилдердин сөстөрин бичиирде база 3 таңма кожыларда, ончозы 29 болды. Бу 29 бичик-таңма алтайдын жаңы бичиктөс – «јаңалиф» деп адалды.

Је алтай тилинин бичик-таңмаларына 3 орус буква кожылган-да болзо, алтай тилине колышкан орус сөстөрдin

кезигин бичиирде бу 29 танма база-да једишпей јат. Ол јетпес букваларды јаналифке ненинг учун көчирип, кошпогон? Онын учуры мындый. Алтай тилинин сөстөрүн бичийтен орус букваларды јангыртып, көчүрген улус јаналифтин танмаларын канча-ла креези ас болзын деп этти. Онын учун бир кезек орус букваларды јаналифке көчирбей-де, бичиир эбин таап салдылар; јаналифке кирген танмалардан керектү эки танманы алып, коштой тургузып сала-ла, кычырар болзо, көчирбей салган орус буква түней адалып, айдылып турар. Мунайда эптеп бичигедий букваларды јаналифке көчирери керек јок болды.

Т ла С-ты коштой (тс) тургусса «ц» болор.

Конференц-јуун.

Социализм албаты –јурттын ортозында үзери-бойлоры јимектежтени јок болзо, кижии јалдабай, не-ле ишти јангыс биле болып иштеп турза, кандый ла иш эдип турза, социализм-јоны ол болор. Социализм аайынча јаткан јон-улустын фабрик-заводторы, не-ле машыналары, малы, ажы, иштеп тапканы ол јоннын јөөжөзи болор. Социализм аайынча јаткан јоннын кижизии ижи кўчин бу јонго солып, бу јоннон алып турган аш-курсагын, кийген киймин бойынын јадыжында база кандый оок керек немени – мениии – деп айдар учурлу, өскө јөөжө јок болор. Албатынын мундый јадыжын социализм деп айдар.

Нацыонал-улус (Бистин бастра албатыбыста орус укту улустаң өскө башка-башка оок албатыларды нацыонал улус деп айдар).

Конференц-јуун. Социализм

Ш-ла Ч- ты коштой(ШЧ) тургусса, щ болор.

Помещик (Колдын кўчиле јаткан крестян улусты кулданар байлар). Каан башкару тужында помещиктердин колында сўреен көп јер болгон, оlorдын ижин эдер сўреен көп кул болгон. Помещиктердин эн јаан, ончозынан бай помещик – каан болгон.

Помещик

Й ле А коштой (йа) турза, Я болор

Партия. Россия. Германия. Англия. Япон. Япония.
Турция. Крестян. Яков. Франция.

Конференц-јуунды орустап, конференция деп айдар.

Бия–Бий суу

Чуя - Чуй-суу

Я – мен

Ясли – өлөн салгыш. Энези ишке барганда, балазын салар тураны «кабай-тура» деер, эмезе «ясла» деп айдар.

Партия. Франция. Турция. Япония. Яков.

Й ла У коштой (йу) турза, азыйдагы Ю болор

Союз.

Революция. Резолюция.

Юг - күн түштүк талазы.

Юрта – алтай айыл.

Революциянын шылтуунда башка-башка албатылар
биригип, Совет-башкарулу социализмнын-
Республиктардын Союзы бүтти.

Тюрк-укту улус.

Союз. Революция. Резолюция.

Бичик-танманы јымжак эдер темдек

Алтай тилдин сөстөринде бичик-танмалар ончозы эмезе кату айдылар, эмезе ончозы јымжак айдылар. Түнейле: кол – көл, кул – күл, конок – көнөк, кур – күр, кос – көс.

Орус тилинде ондый эмес. Орус тилинде бир сөстин буквалары кату-да айдылар, јымжак-та айдылар. Бу мундый болордо, алтай тилде колынган орус сөстөрдү јымжак эдип айдар буквадын башка темдектен салар керек болуп јат.

Ол темдек мындый. Бу темдекти јымжак эдип айдар букваны ээчий тургузар (Л', С').

Бол'ница. Кул'тура. Бол'шевик. Бу сөстөрдүн «л» буквадын јымжак айдар.

Мен'шевик. Бу сөстин «н» буквадын јымжак айдар.

Ј А Н А Л И Ф

Аа	<i>Aa</i>	(а)	Мм	<i>Mm</i>	(м)
Вв	<i>Vv</i>	(б)	Нн	<i>Nn</i>	(н)
Сс	<i>Cc</i>	(ч)			(н)

Ç ç	Ç ç	(j)	Oo	<i>Oo</i>	(o)
Дд	<i>Дд</i>	(д)	Өө	Өө	(ö)
Ее	<i>Ee</i>	(э)	Рр	<i>Pp</i>	(п)
Гг	<i>Gg</i>	(г)	Rr	<i>Rr</i>	(р)
Ии	<i>Ji</i>	(и)	Ss	<i>Ss</i>	(с)
Kk	<i>Kk</i>	(к)			
Tt	<i>Tt</i>	(т)	Ff	<i>Ff</i>	(ф)
Uu	<i>Uu</i>	(у)	Xx	Xx	(х)
Yy	<i>Yy</i>	(ÿ)	Ja	<i>Ja</i>	(я)
Zz	<i>Zz</i>	(з)	Jy	<i>Jy</i>	(ю)
			Ts	<i>Ts</i>	(ц)
Ьь	<i>Ьь</i>	(ы)			
Vv	<i>Vv</i>	(в)			

СОЦИАЛИЗМ УЧУН ТУРУШКАН ПАРТИЯНЫН

РЕВОЛЮЦИЯ-ЈОЛЫ

Россиянын албатызы революциядан озо канайда јаткан.

Революциядан озо Россиянын албаты-јуртын бай капиталистар, сайыт бийлер башкарып турган. Бу башкаруучылардын эн јаан байы, эн јаан бийи каан болгон. Фабрик-заводтор буржуй-капиталистердин колында, јердин талдама јакшызы, агаштын көбүзи помещиктердин, серкпелердин, монастырлардын колында болгон.

Фабрик-заводтордо иштеп турган ишмекчилердин јалы өйинен өткүрө кичинек, иш-күни дезе јаан болгон, оо үзери ишмекчинин ижинде кандый-ла бир кичинек тутак бар болзо, оо јаан штрап салатан. Онын учун ишмекчинин иштеп алган јал-акчазы кийим-курсагына јетпей турды, ишмекчи иштеген ээзине алымга кирип турды, барып түбинде ишмекчи байга јалынар-бажырап кул болуп јүрди.

Мал-аш ижин эдип турган крестьян улустын сагыжы база сүреен коомой болгон. Крестьяндарын јери ас болгон учун, олар јерди помещиктерден јаан јал берип, эмезе көп иш иштеп берер болып, эрентке алып турдылар. Је эрентке алган јер крестьяндарга тузалу болбой турды. Ас јерге иштеп тапканы ас ок болып турды; ол курсагына, кийимине-де көбизинде јетпей турардајердин эрент-јалын крестьяндар эки-јангыс малын садып төлөп турдылар, эмезе помещиктин ижин иштеп берип турдылар, јердин эрент-јалы јаан болгон учун, бу-да јетпей турды. Крестьяндар јаантайын помещиктерге алымду болып јүрдилер. Барып-түбинде крестьяндардын көбизи јери-де јок, малы-да јок, јаантайын помещиктердин-ле ижин иштеп турар болдылар -

помещиктерге јаантайын јимектедип турар јалчылары болып јүрдилер.

Крестьяндарды тоноп турарда помещиктерге каан башкаруузы тын болышты. Крестьяндарга калан-јуушты аай-баш јок салып ийерде, онын акчазын крестьяндар помещиктерден-ок алгадый болгон. Боо үзеери јери јок, јери ас крестьян-улустын эки-јаныс малынын одор јери база јок болгон. Онын учун крестьяндардын малы јайгыда јаантайын армакчаа, эмезе кабыруда тургадый болгон. Бу мал улам сайын помещиктердин ажын, өлөнин јип, тепсеп турар Мунаг улам јаргы болор, бу јаргыда качан-да болзо, помещик акту болор, крестьян бурулу болор.

Аргазы јогына јеткен крестьяндар помещиктерди өштөп, шоктогылап, помещиктердин ажын, өлөнин малга јидирип, тепседип турдылар, айыл-јуртын өртөгилеп, аразында түймеен эдип, бойлорын-да өлтүргилеп салып турдылар. Мындый болгондо, помещиктердин комыдал-сурагы-ла салдаатту бийлер келип, крестьяндарды аай-баш чыбыктап, камчылап, мылтык-ла аткылап салатан болгон, көп улусты јаргылап, түрмелеп, бажы-ла ийетен болгон, јуртында арткандарына көп төлү салатан болгон.

Помещиктерге јимектедип, кыстадып, кыйнадып, аргазы јогына јеткен крестьяндардын оок-та, јаан-да түймеендери көп тө болгон болзо, каан-башкарузы бойынын черүзиле ол түймеендерди базып салып турды, башка-башка јерде бөлүктенип түймнеген крестьяндар кааннын черүзине чыдап болбой туурдылар. Оо үзеери крестьяндар јаныс-ла помещиктерди өштөгилеп турдылар, крестьяндардын чын өштүү – каан башкаруузы болып турганын олор билбей турдылар, олор оны јартап болбой турдылар, түймежип, турып чыкса-да, баштанып болбой турдылар.

Крестьяндардын бу керегинде ологго башчы керек болгон. Соондо мындый башчы табылды. Ол башчы – ишмекчи улус болды.

Ишмекчи-улус капиталистар-ла женишип тартыжар болды.

Ишмекчилер капиталистерга јимектедип, кыстадып, уур ишке бастырып, чыдабазына јетти. Бир фабриктин ишмекчилери база бир фабриктин ишмекчилери-ле јоптөжип, сүмележиپ алып, забастовка бүдүрип турар болды. Олор иштин күнин кыскартып аларын, јал-акчазын коштырып аларын, јалды акча-ла төлөп турзын деп эдерин, јал-акчаны эжилү күндерден өткүрбей төлөп турзын эдерин кичееп турдылар, Фабриктин ээлери јөпкө кирбегенде, аразында фабриктин машыналарын оодып, үреп-те салатан болгон.

Је эки-јангыс фабрик-заводтын ишмекчилеринин забастовкаларынан неме болбой турды. Мундый оок забастовкаларды капиталистер каанын полициязы, салдааттары ажра базып салып турдылар.

Забастовколоп турган ишмекчилерди капиталистер фабрик-заводтон чыгара сүрип, иш јок эткилеп турды, капиталистерге болыжып, каан-башкаруузы ишмекчилерди камчылап, түрмелеп, забастовканын башчыларын өлтүрип, бажы-ла түрмеге ийип, онон-да башка, не-ле болып, кыйнап турды. Ишмекчи-улустын шыралап турганында јангыс фабрик-заводтордын ээлери – капиталистар бурулу болып турган эмес, кааннын башкаруунда-да јаан буру бар деп, эн башкыда ишмекчилердин башчылары, онын кийнинде бастра-да ишмекчилер сананып турар болды. Мунан улам

капиталистер-ле јенижери јенил болзын дегежин, каан башкаруун јок эдип салар керек деп турар сагыш база бар болды.

Каан-башкаруузы капиталистердин учун туружып, ишмекчилерди не-ле болып, кыйнап та турган болзо, ишмекчилердин забастовкалары там көптөп турды, ишмекчилердин каан-башкарууна өштү болып турары тынып турды, революция бүдүрбей јадарга болбос болгоны јарталып турды. 1900 јылдан бери ишмекчилердин түймеени там-ла тынып турар болды. «Каан-башкаруузы керек јок!» - деп айдылары көп болды.

Ишмекчи-улустын партиязы башталып бүткени.

Ишмекчилердин капиталистер-ле тартыжар керегин ишмекчилердин билер сагыштулары баштап турган болгон, олордын бу ижине ишмекчилерге күүнзеп турган јаан бичик-биликтү улус кирижип болыжып турды. Ишмекчилер капиталистер-ле каан башкаруузы-ла тартыжар керегине ончозы бирикпезе, керек бүтпей турар деп, ишмекчилердин башчылары јарт билип турды. Онын учун олор кайда-ла фабрик-заводту јерде ишмекчи улусты революция эдер керегине бириктирип, ишмекчилердин кружокторын бүдүрип турдылар. 1890-95 јылдарда мындый кружоктор јаан јаан городтордын ончозында бар болгон. Ол тужында Петербургтын ондый кружоктордын бирүүзинде јиит јашту, јаан сагышту кижинин революционер болор ады чыгып турды. Бу В.И. Ленин болгон.

Ленин ишмекчи-улусты бириктирерин сүреен кичееп турды. Ол Петербургтын ишмекчи кружокторын ончозын јаңыс организация эдип (онын соондо, Ленинда каан-

башкару тўрмелеген кийинде «Ишмекчи улустын кереги учун туружар «Союз» деп адаган болгон) ишмекчи кружокторын бириктирип ишмекчилердин партиязын бўдерерге кичееди. Ишмекчи улустын партиязын бўдўрип алып, бу партия ишмекчи улусты ишмекчи улус ажра крестьян улусты каан-башкаруун жок эдип салып, капиталистерди жыгып салып, социализм бўдўрерине баштап турзын-деп, Ленин ўўредип турган болгон.

Ишмекчи-улус учун туружар Союзтар башка-башка городтордо бўдип, көптөгөн кийинде бу союзтарды партия эдип, бириктирип салар дешти.

Ишмекчи-партиянын баштапкы жууны.

1898 жылда бу Союзтар жуун этти. Ол жууннын шўўлте-жобиненг мындый манифес-жар чыкты: «партиянын эн учурлу кереги - социализм бўдўрери болор, онын керегинде эн озо каан-башкаруун жок эдип салар керек. Мунын ончозын ишмекчи-албаты бойынын ийдези-ле бўдўрип салар».

Ишмекчи-партиянын 2-чи жууны.

Партиянын баштапкы жуунынан 5 жыл өткөн кийинде, 1903 жылда партия экинчизин жуулды.

Бу 2-чи жуунда партиянын программазы жөптөлди.

Бу ок жуунда пратияда турган улустын сагыштары эки башка бөлўнип турганы билдирди.

Партиянын программазын, уставын жарадып, жөптеп-ле турган кижии партиянын члени болор эмес партиянын программазын, уставын жөптөп, онын жакарузын чек

бүдүрүп, партиянын кандый ла организацияларынын ижин кыйышпай жалтанбай бүдүрүп турар кижилер партиянын члени болор учурлу деп, Ленин айдып турарда, Мартов оны жаратпады. Программаны, уставты жарадып, партиянын организацияларында иштебесе де партиянын члени болоруна кем жок деп, Мартов айдып турды. Мунун шүүлтези мындый: Ленин - партиянын члени чек, партияга уккур, керек эдерине кичеемкей, жалтанбас улус болзын, жангыс-ла бойынын керегин кичеер, коркынчаак, анчада-ла буржуйларга күүнзеп турар, иженбегедий улусты партияга жуутпас керек – деп турарда, Мартов – партияда жарабас улуска – буржуйларга күүндү бичик-биликтү улуска партиянын эжигин жаан ачып бергедий сагышту болып турды.

Ленин баштаган бөлүк улус кааннын башкаруун жок эдерине, буржуйларды женип саларына ишмекчилер крестьян улуска биригер керек – ишмекчи-ле крестьяндардын союзун бүдүрер керек деп турарда, Мартов баштаган улус – крестьян - улус бичик билбес, неме ондобос, бир-де керекке жарабас, ологорго иженге болбос деп, каан-башкаруун антарып салала, буржуйлар-ла эптү-жөптү жадар керек - деп турдылар.

Бу жуунда Ленин баштаган улустын тооны көп (жаан) болгон учун ологорды «большевик» деп адагылады. Мартовты ээчиген улустын тоозы ас (кичү) болгон учун, ологорды «меньшевик» деп адагылап салган.

1905 жылдын революциязы.

Орус каан ла Япон-каан жуулажып турдылар.

Жууда чаксыраган орус албатынын сагыжы ойинен өткүрө коомой болып турды. Ишмекчи улустын каан-

башкарууна кыйа көрөри көптөди. Революция башталар өйи једип келгенин 1905 жылдын бајалганында көп кижиге бодоп турды. Революциянын башталарын каан-башкаруу бойы мендеди салды.

Петербургтын албатызы чаксырайла, каннан болыш сураар керек деди. – Каан слерге болыш бербес, камчы берер, мылтыктын огын берер, кааннан болыш сурап барганча, каанды ширеезинен антара тартар керек, каан-башкарууын јок эди салар керек – деп, большевиктердин сөзүн укпай, январдын 9-чы күнинде аа-јок көп улус каан-өргөөзине баштанып барды. Бу барган албаты каан-өргөөзине јетпеди, кааннын буржуйлардын кулдары ол барган улусты адып, камчы-ла согып, тоскырып салды.

Акту албатынын каны төгүлди. Каанга, каан-башкарууна база иженери јок, олардон эп-јөплө неме алып болбос тургы – деп, ишмекчилер тургы чыкты.

Революция башталды.

Ол-ок күн Петербургтын ишмекчилери городтын оромдору сайын удурымга шибеелер баррикадалар жаадылар, кааннын полициязы-ла, салдааттары-ла согыжа бердилер.

Петербургтын ишмекчилерин ээчий Москванын, өскө-де городтордын ишмекчилери көдүрилди. Согында көп крестьян улус помещиктердин јерин блаажып, түймешти-ок.

1905 жылдын революциязы тужунда албатынын каны көп төгүлди. Каан-башкаруу эн озо Петербургтын ишмекчилеринин түймеенин басып салала, Москва-ла өскө городтордын ишмекчилеринин түймеендерин басып салды. Бу согышка ишмекчилердин революция баштаган улустан

сүреен көп улус өлди, оноң көп улус түрмее кирди, базы-ла барды. Крестьян улус түймеген јерлерге салдааттар барып, база көп улус өлтүрип, тудып, кыйнап салган болгон.

Ишмекчилер-де, крестьяндар-да революцияга озолусонду киришкен болгонынан улам 1905 јылдын революциязы каанның салдат-черүзине чыдабады, каан-башкаруун антарып болбоды. Революциядан коркыганы-ла, каан-башкарууның берген дума-да помещиктер-ле буржуйлардын колына кирип барды.

Партиянын 3-чи, 4-чи, 5-чи јуундары.

Революция башталган 1905 јылда партиянын 3-чи јуунына меньшевиктер киришпеди. Большевиктер бу јуунда революция керегин канайда бүдүрер, канайда тыныдар деп, шүүштилер. 4-чи јуунда (1906 ј.) келген улустың көбизи меньшевиктер болгон учун, бу јуунда революцияга јаан тузалу болор керек бүтпеди. 1907 јылда 5-чи јуун болгон. Бу јуун революция-керегин кандый-да албатылардын черүзинин ортозына өткүрип турарын тың кичеер керек, партия ишмекчилердин союзтарынын ижин башкарып турарын тыныдар керек – деп турды.

Бу јуунда большевиктер-ле меньшевиктердин јолы сранай башка болгоны јарт билдирди. Ленин баштаган большевиктер бойынын јолы-ла акту кўчи-ле јаткандарды Октябрьдын Улу революциязына јетирип келерде, меньшевиктер эмдиге јетре буржуйлардын оозын караганча, отырып калдылар.

**Каан-буржуй башкарулардын јуулашканын
большевиктер јаратпай турды.**

Жыл ээчий база жылдар өдип турды. Ишмекчи-улус жылдан-жылга күч алынып турды.

1914 жылда каан-буржуй башкарулар Герман-журтты-ла жуу баштады. Бу жуудан улам меньшевиктер ле большевиктердин сагыштары башка болды. Жууга кирген кажы-ла ороон-албатылардын меньшевиктери бойынын башкаруларына болыжып турдылар. – Ишмекчилер бойынын жуу-керегине болыжып турар керек деп, жууга керектү не-ле немени кичееп иштеп берер керек – деп, олар ишмекчилерди сөстөгилеп турарда, Ленин баштаган большевиктер - жуу керек жок, жууга кирген ороондордын ишмекчилери жуу-согышка керектү не-немени иштеп, бүдүрерин токтодып, бойларынын башкаруларынын жуулажар күчин жок эдип, жууды токтодорун кичееп турзын – деп, жөптөп, жартап турдылар.

Февралдын революциязы.

Каан жуу-согышка ачанаа чаксыраган албаты сранай үрелерине жетти. Жуу согыш токтобос болордо, башкаручылар ашты албатаа жетпес-жетпес берип турган болордо, орус журттын ишмекчилери – жуу-согышты токтодып салар керек деп, башкаручылар албатаа ашты тутатпай берип турзын деп, түймөп тура бардылар.

- Каан-башкарузын антарган кийинде-ле, жуу-согыш токтоор деп, большевиктер ишмекчилерге жаантайын айдып турдылар. Жууда турган черү ишмекчилердин түймеенине бириккен кийинде 1917 жылда каан ширеезинен жыгылды, каан-башкарузы антарылды. 1917 жылда жаскыда нөк. Ленин – «башкару керегин советтерди колына берер керек» - деп,

айткан-да болзо, каннын колынан суура согылган башкаруды буржуйлар бойларынын колына, озо ажынып, алып ийдилер.

Буржуй-башкару – јуу-согышты, јармандарды јенбейинче, токтобос - деп турды.

1917 јылда августын баштапкы кўндеринде большевик – партиянын 6-чы јуунында башкару керегин буржуйлардын колынан ала-ла, советтердин колына берип салар деген јөп бўтти.

Октябрдын революциязы.

1917 јылда октябрдын 25 кўнинде (эмди ол кўн ноябрдын 7-чи кўнине келижип јат) большевиктерге баштадып, ишмекчилер-ле салдааттар башкару-керегин буржуйлардын колынан суура согып алып, оны советтердин колына берип салдылар. Ол-ок кўнде Советтердин Јууны Албаты Комиссарлардын Соведин тутты, Советтин председателине В.И. Ленинди тудып салды.

Бу кўнен бистин албаты-јуртыбыстын јаны јўрўми сагыжы башталды. Октябрдын Революциязынын кўни биске улу кўн болор.

Совет-башкарудын эн озо бўдўрген ижи.

Јаны бўткен Совет-башкаруга сўреен кўс болды. Бир јанынан германдардын черўзи бистин јайымдап, јайрадылып калган черў-армиябысты туш-ла болгон јерге јулап, јенип турды, ороон-јуртыбыска терен кирип, бисти базарга једе берди. База бир јанынан каан-башкарузына

күүнзеген актар башкару-керегин блаажып турдылар. Совет-башкару базыларга арай јетпей турды. Германия-ла јуу-согышты токтотпозо, башкару-керегин Советтер байынын колында тудуп болбос деп, партия Германия-ла јаражып салар керек деди. Је партиянын ичинде боо јөпкө кирбей турган улус бар учун, германдар-ла јаражар керегин партиянын јуунынын шүүлте-јөбине тургускадый керек болды. 1918 јылда марттын 6,7, 8 күндеринде партиянын VII-чи јууны Германия-ла јуулажарын токтодып, јаражарын јөптөп салды.

(Бу ок VII-чи јуунда партия бойынын адын кубултып салды: партияны – «Россиянын социал-демократ ишмекчилердин (большевик) –партиязы» деп адабай, **«Россиянын (большевиктердин) Коммунис-партиязы»** деп, адап турар этти.

Совет-башкару бойынын албатынын јүрим-сагыжын јангыртарын, јарандыраын кичеей берди.

Революция нацыонал-албатыларга не арга берди?

Каан-башкару тужында Россиянын јеринде јуртап јаткан башка-башка национал-албатылардын эн јаан правалу улус - орус улус болгон. Орус улусты «төс албаты» деп айдатан. Орустан башка укту нацыонал-албатыларды бийлер, байлар базынчыктап, «инородец» (башка укту) деп айдатан. Национал-албатылардын правалары кичү болгон. Көп национал-албатыларды күчи уйан болзын деп, кан-башкару нацыонал-албатыларды үзери-бойлорын чагыштырып турды, күчи уйан болгон албатыны бийлер ажра, јурттын бойлорынын байлары ажра, кудай јаннын башчылары ажра акту-күчиле јаткандарды каан-башкарузы бойынын колында

бек тудып турды, калан-јууш деп, улустын тапканын алып. Национал-албатылардын јадыжын јарандыраарын сранай кичеебей турды.

Орус бийлерге, бойларынын байларына, молдолорына, намаларына, камдарына, јарлыкчыларына бийледип, јимектедип, мекеледип колдын-күчиле јаткан албатылардын сагыжы сүреен коомой болгон. Анчадала үй улустын жүрүми жүдек болгон. Бичик-билиги јок албатылардын үй улустары кижее бодолбос болгон, жүзүн-жүөр байланары, јанданары көп, ижи уур үй улустын жүрүм сагыжы кул сагыжына түней болгон.

Революция мунын ончозын јок эдип салды. Кандый-да албаты - орус, йеврей, казак, татар, шор, хакас, алтай – ончозы түней правалу болды. Кандый да албаты бойы башкарынып јадар, бойынын сагыжын бойы билинип, јангыртып јадар учурлу болды. Революциянын шылтуунда алдынан башкарынар республиктер бүтти. Је бу республиктердин акту-күчиле јаткан албатызы байларды базып берген, акту-күчиле јаткандарды көдүрип турган. Партиянын бүдүрген Совет-башкаруунан айрылбады, ончозы биригип, социализм бүдүрер Совет башкарулу Республиктердин Союзын бүдүрдилер. Бу Союзтын Совет-башкаруу јака-јурт оок национал-албатылар бойларынын јадыжын јангыртып, јарандыраар керегин бойлары баштанып бүдүрип турзын деп, алдынан бшкарынар (автоном) областар бүдүрди.

Бу керек 1919 ј. марттын 18-23 күндеринде партиянын VIII-чи јуунында јөптөлгөн.

Капиталистерге, којойымдарга, не-ле јимекчилерге болыжып турган каан-башкарузын антарган Октябрдын улу Революциянын шылтуунда, башка-башка укту албатыларды

бириктирген, Союз бүдүрүп берген, ончо улустын правозын түнөй эткен нацыонал үй улусты кул болорынан айрыган, жимекчи байларды базып турар, жоктулар-ла колдын акту күчиле жаткандардын жүрүм-жадыжын жаңырттып, жарандырап **Совет-башкаруу бүдүрүп берген Партиянын шылтуунда бистин Алтайыбыста Ойрот-Автоном-Облас бүтти.**

Жаңы бүткөн Совет-башкарудун өштүлери көп болды.

Октябрдын Революциязы башкаруу-керегин буржуйлардын, капиталистердин, помещиктердин колынан суура согып ийерде, олар башкаруу-керегин блаажып, революциянын чын жолун жартагалак, Совет-башкарудун ижинин аайына, жакшы чыккалак салдааттарды, крестьяндарды сүмелеп алып, Совет-Башкаруды антарарга сүреен албадандылар. Контр-революция анда-мунда бажын көдүрүп турды. Анчада-ла күн-чыгыш талазынан Сибирден Колчак, күн-түштүк талазынан Деникин, Петроградтын жанында Юденич жүзүн-жүүр улустаң (көбизинде бай улус) черү бүдүрүп алып, Совет-Башкаруды араадап келерде, олардын ончозы-ла тартыжарга күч болды.

Же бу контр-революция-ла тартыжарга күч-те болгон болзо, Совет-Башкарудун жаңы бүдүрүп алган кызыл-черүдин, революцияны баштаган, оны бүдүргөн ишмекчи улустын күчи-ле, акту күчи-ле жаткан крестьян улустын ортозынан чыккан партизандардын болыжы-ла Совет-Башкаруу өштүлөрүн женип, базып, салды. Эң калганында Күн бадар талазында көп черү жууп алып каан башкаруун ойто жандырып алар деп келген Врангельди Кызыл-черү тоскырып ок салды.

Россиянын журты Совет-башкарулу болгонын буржуй башкарулпр жаратпай турды. Анчада-ла Англия, Франция, Польша Совет-башкаруды сранай көрбөс болгон. Бистин журтыбыста башкару-керегин буржуй-капиталистердин колына берип салар сагышту, каан-башкаруун ойто јандырып алар сагышту бийлерге омор сүреен болыштылар. Бу бийлерге омор акча-да берди, мылтык, ок-таары, азык-түлүк – мунын ончозын Англия-ла Франция кысканбай берип турдылар. Ол-да неме болбоды. Партия-ла Совет-Башкару өштүлерин јенип салып, албатыјуртка тузалу ижин, Ленинге баштадып, көндүктирип турды.

Өштүлер Совет-башкарудын ижин туйуктап турдылар.

Башка-башка ороондордын буржуйлары, капиталстери орус бийлерди көкүдип, Совет-Башкарууна тыгынып болбой салган кийинде Совет-башкарудын не-ле ижи керегин туйуктап турар болдылар. Омор ончозы Совет-башкару-ла саду этпес, товар, акча бербес деп, сүмележип алдылар. Буржуйлардын бу кылыгы совет-јуртына сүреен јаман болды. Јуу тужында, түймеен тужында бистин фабрик-заводторыбыс сүреен үрелип калган, мал-аш астап барган. Фабик-заводторго керектү не-ле неме, ишмекчи улустын курсагына керекту аш једишпей турды, мал-аш ижи-ле јаткан албаты-јуртка бөс, темир машыналар, өскө-де товарлар база јетпей турды. Фабрик-заводтордын ижине керектү немени, ишмекчи улустын курсагына керекту ашты мал-аш ижиле јаткан крестьян улустан, анчада ла бай крестьяндардан алгадый болды. Совет-башкаруды алдында-да јаратпай турган кулак-байлардын ажын малын алып

турар болгон кийинде там өчөштилер, орто-күчтү крестьяндар ачыныжып-ок турды, аразында деремненин јоктулары-да байларга коштоныжып турдылар. Мундый улус Совет-Башкарудын не-ле ижи-керегин туйуктап, тутадып турдылар.

Мунын ончозын бодоп салып, Совет-Башкару деремне-јурттын јоктуларын кулак-байлардын колынан айрып алып, орто-күчтү крестьяндардын сагыжын бойына эңилтип алып, ишмекчи-ле олордын ортозында союз бүдүрип салып, бу союзты кулак-байларга удурлаштырып, байлардын күчин базып салар –деп, шүүлте этти.

Совет-башкарудын ижи көнүгип турды.

Јуу-чак токтогон кийинде, контр-революцияны базып салган кийинде, Партия-ла Совет-Башкару бойынын не-ле ижи-керегин албаты –јурттын јадыжын јарандырып, өжидип саларына баштандырып турды.

Албаты-јуртка эң озо жүзүн-јүүр товарлар, темир, машиналар керек болып турды – Совет-башкару јуу-чак тужында үрелген фабрик-заводторды жаңыртып, жаңы фабрик-заводтор тургузарын кичеенди. Фабрик-заводтордын ижине турган ишмекчилерге аш-курсак көп керек болды – Совет-башкару деремне-јурттын мал-аш кирелтезин јаан эдер керек болды. Алды-алдынан јаткан өрөкө айылдардын оок мал-аш ижинин кирелтези качан-да болзо, ас болотонун Совет-башкару билип турды, онын учун оок мал-аш ишти бириктирип өмөлик-нөкөрликтер, колективтер, комуналар, колхозтор бүдүрип, турар керек деди, оо үзери государствонын колында турган совхозтор бүдип турар болды. Кандый-да иш јеніл болзын, бачым

бүдүп турзын деп, албатынын не-ле ижин иштеерге көп, жаан, жакшы машиналар чыгарып турар болды, бу машиналардын ижине оттын, суунун, электричествонун күчин салып турарын эптеп салды.

Кандый-да иш-керек эдерине кижинин жарык сагыжы керек, кижинин билери керек. Партия-ла Совет-башкару муны-да ундыбады. Албаты-журттын бичик-билигин көдүрер, сагыжын жарыдар жүзүн-жүүр көп школ тургусты.

Албаты-журттын жадыжын жаңыртып жарандыраарын, не-ле иш-керек бүдүрерин, башкару керегин Коммунист-Партиясы албатынын бойынын колына берип салып, бу албатыны Лениннин жолунан кыйдырбай социализм бүдүрерине эмдиге жетре баштап туры.

Совет-башкару социализмнын промышленнос ижи керегин тыныдып турды.

Фабрик-заводтордын, өскө дө промышленностын ижи кереги жаранып тынып турар болзо, албаты-журттын аш ижи тынып турар, айыл-журтты өнжип турар, жүрүм-жадыжы жаранып турар.

Каан-башкару тужында бистин фабрик-заводторыбыс ас болгон. Товардын көбизи, не-ле машиналар бастра ончозы башка ороондордон келип турган. Жуу тужында революция тужында бистин фабрик-заводторыбыс үрелип калды. Буржуй башкарулу албаты-журттардан биске товарлар, машиналар келбес болды. Албаты-журтка жүзүн-жүүр товарлар керек болды, мал-аштын ижине көп машиналар керек болды. Мунын учун Партия-ла Совет-Башкару эн озо эски фабрик-заводторды жаңыртып, жаңы фабрик-заводтор тургузып, ошон-да башка не-ле болып,

промышленостын ижин тыңыдарын кичееди.

«Капиталистерге једижип, капиталистердин алдына кирип алар керек» - деп, Партиянын 15-чи јууны мындый, учуры јаан јакаруу-јакылта берди.

Бу учурлу јакаруу аайынча Совет-башкаруу јангыс-ла товар, темир эдип чыгарар фабрик-заводтор бүдүрип турар болгон эмес, эмди бистин јуртыбыста мал-аш ижине керекту кандый ла машиналар јазап чыгарар заводтор, фабриктер бүдер болды, бу заводтордын, фабриктердин ижинде иштеп турар машиналарды бойыстын-ок фабрик-заводтор бүдүрип берип турар.

Бистин фабрик-заводторыбыс өзип, көптөп-те турза, албаты-јуртка товар једишпей јат. Ол ненин учун мындый дезе? Бистин албатыбыстын өзип турганы тын, оо үзери эмдиги албаты товарды көп керексип, көп алып турар болды. Албаты-јурттын керексип турган товарларын јеткил эдип чыгарарына эмди-де көп фабрик-заводтор бүдүрер керек.

Социализмнин-промышленностын ижин тыңыдарына мал-аш ижин тыңыдар керек.

«Деремне-јурттын мал-аш ижин көдүрип, тыңыдып салар керек» - деп, Партиянын 15-чи јууны јакаару-јакылта база берди.

Фабрик-заводторыбыс көптөп, јаандап турарда, олардын ижине турган ишмекчи улус база көп-ок болып јат, көп улуска көп ашкурсак керек. Фабрик-заводтор көптөп, јаандап турарда, олардын ижинен «чийге» бүдип чыккан неме (тере-терс, тўк, күдели онон-да өскөзи) көп-ок керек болып јат.

Аш көп болзын деп, фабрик-заводтордын ижине керектү не-ле неме көп болзын деп, мал-аш ижин канайда тыныдар, канайда жарандырар?

Алды-алдынан жаңыскаандра иштеп жадар өрөкө улустын мал-аш ижи жаан болбос. Оок мал-аш иштү өрөкө айыл алдынан жакшы машиналар алып, иштеер аргазы жок, машиналарды садып аларга чыдалы-да жетпес, жаан машиналар-ла аас тоолу улус иштеерге болбос. Алдынан иштү кижини малын-да бачым жарандырып болбос: малдын утын жарандырар деген кижини малына жакшы утку малдын эркектерин салар керек, же ондый малдын баазы жаан учун, жаңыс кижини оны садып аларга чыдабас. Жакшы утку малды жакшы жылу кажаганга тудар керек. Жакшы жылу кажаган жазаарга жаңыс кижее база күч болор.

Мунын аргазы кайда?

Мунын аргазы өмөлү иште – коллективте, колхозто. Мунын керегинде Партиянын 15-чи жууны мындый учурлу жакару берди: мал-аш ижин-ле жаткан албаты журтты өмөлик-нөкөрликтерге бириктирип, оок коллективтерди бириктирип, жаан колхозтор бүдүрип, деремне журттын мал-аш ижин көдүрип, тыныдып салар керек - деди.

Социализмнин-промышленностын ижин-керегин өзип, жаранып турган-ба?

Партиянын 15-чи жуунынын жакару-жакылтазын Совет-башкару бүдүрерин кичееп турды. Совет-башкарудун кичеемелдү ижинин шылтуунда эскирген, үрелген фабрик-заводтор жаңыртып туру, жаңы фабрик-заводтор жылдын сайын көптөп туру.

1913 ж. Кыралар, аш салган жерди 100 –ке бодозо:

1926/27 j. Кыралаган јер 96,9% болгон, 1927/28 j. 94,7%, болгон (ол јылда көп јерде күйгек болгон), 1928/29 j. 98,2%, 1929/30 j. ол 105,1% болды (јуу-согыштын алдында кыралаган јерден ажып барды).

Аштын бүткени мындый:

1913 j. колго кирген ашты 100—ке бодозо, 1927 j. 91,90% болгон, 1928 j. - 90, 8%, 1929 j. -91, 4%, 1930 j. — 110%.

Бистин малыбыс өзип, көптөп турган-ба? Јок. Мал азрап тударында тутак бар.

1916 j. бастра малдын тоозын 100—ке бодозо, 27 j. Ол 108,9% болгон, 28 j. 116, 6%, 29 j. 110,3%, 1930 j. дезе ол 81, 2% тўжип барды.

Ол ненин учун болды дезе?

Кыра салар көп крестьян улус ижин өмөлөжип, нөкөрлөжип, иштеп турар болды, колхозтор бүдүрер болды, јер-ижи јаранып, тынып турды. Оо үзери государство кыралап, аш салар совхозтор бүдүрди. Онын учу наш көптөп турды. Мал тудар албатынын ортозында дезе колхозтордын бүдери эмдеги јетре уйдап јат, алды-алдынан јуртап, јаныскаандра иштеп турган улус малын бачым көптөдип болбой јат. Оо үзери кулак-байлар-ла олордын сайгак сөзине кирген орто кўчтүледен көп кижии сүреен сагымдап салдылар. Онын учун мал көптөөринен болгой, астап турды. Совет-башкару эмди тургуза албатынын малын көптөдөр деп, мал тудып, азраар колхозтор бүдүрер-керегинде ижин тыныдып јат, малду совхозтор бүдүрерин кичееп јат.

Эмди бистин јуртыбыста оок машыналар чыгарар заводтордон башка ашты кезип, согып, собырып, элгеп салар јаан машыналар (комбайн) чыгарар, трактор эдер, автомобиль эдер заводтор бар болды. Совет-башкару муны-

да ассынды. Бистин фабрик-заводторыбыстын бойларынын ижинде иштеп турган машиналарды бис башка-башка ороондордон, көп алтын берип, алтынга бодолду түк-неме, аш, оноң до өскө неме берип, садып алып јадыбыс. Эмди дезе фабрик-заводтордын бойлары иштер турар машиналарды чыгарар заводтор бүдер-ок болды.

Фабрик-заводтордын ижине кижинин күчи канча-ла креси ас барып турзын деп, электричествонын оок-та, јаанда станцияларын тургузып салды.

Мал-аш иштин өзүп турганы кандый.

Мал-аш ижи промышленностын ижи-керегинин өскөнине жетпей-де турган болзо, Партия-ла Совет-башкарудын күчиле жылдын өзип, тынып-ок турды.

Фабрик-заводторыбыс көптөгөн сайын олордын ижинен бүдип, чыгып турган жүзүн-жүүр товарлар база көптөп турат.

1926/27 жылда бистин фабрик-заводторыбыс товарды 11, 999 миллион салковойдын бодолына чыгарган болгон; 1927/28 ж. – 15.389 миллион салк. бодолына чыгырган, 1928/29 ж. -18.903 м-н салк. бодолына чыгарып салды.

Мал-аш ижине керектү машиналар чыгарарын бистин фабрик-заводторыбыс жылдан-жылга көптөдип-ок туры.

1928/29 ж. мал-аш иштин машиналары 190 миллион салк. бодолына чыкты (јаан жуу-согыштан алдында ол 76-ла миллионго жеткен болгон).

Государствонун ижи-кереги көп, оны бүдүрерине акчаны кайдан алар?

Каан-башкарууна сүреен көп черү тударына, бийлердин,

полициянын жалын төлө турарына, ошон-да башка керектерине көп акча керек болгон. Фабрик-заводтор, саду, жаан кирелтелү кандыйла иш-керек бай-капиталистердин, коjoyымдардын колында болгон. Каан-башкарудун колында кирелтелү иш-керек жок болордо, байагы айдылган көп керектин көп акчазын ол кайдан алып турды? Капиталистерден, коjoyымдардан каан-башкарууна көп акча кирбеген. Каан-башкаруунун кирелтези – колдын акту күчиле жаткандардын төлөп турган калан-жуужы болгон. Капиталистер, коjoyымдар, бийлер калан төлөбөйтөн. Капиталистер, коjoyымдар фабрик-заводтор туткан учун, саду эткен учун патент-бичик (белет) алатан, ол патент учун акча төлөйтөн болгон.

Je казнаа берген бу акчаларын, албатаа садар товарларын вүдүүде турган баазына база баа кожып, ойто жандырып алатан болгон. Мындый болордо, колдын акту күчиле жаткан албаты бийлердин жууп турган товарларга салган кожык-баа ажра калан-жуушка түней база акча төлөп турдылар.

Мал-аш ижиле, өскө-де иш-ле жаткан албаты-журтка калан салганда байда көп эдип, жоктуга ас эдип салган-ба? Өрөкө-айылдын азраган малын, салган аш кыразын бодоп, каланды жаанду-кичинеКТУ эдип салган-ба? Жок! Бай-да болзын, жокту-да болзын, малду-ашту-да болзын, бир немези жок-та болзын – түней бир аай ээжилү калан-жууш төлөйтөн болгон. Бай кижиге каланды жеңил төлөп саларда, арай-керей азранып жүрген жокту кижиге каланнын акчазын байдан жайнап, бажырып, сурап алып, төлөп туратан. Каланга алган акчазы учун байга аа-жок көп иш эдер, эмезе эки-жаныс малынан берер.

Совет-башкаруга база көп акча керек болып жат. Ас-та болзо, черү бар. Оны озогы салдаат тутканына түней

тударга келишпес. Кызыл черү – албаты-јуртыбыстын шибеези. Кызыл-черү албаты-јурттын амырын корып јат, јуулап келер өштүден чеберлеп јат. Кызыл черүдин тон-өдүгин, аш-курсагын јакшы эдер керек. Кызыл черү јуу-согыш керегине үренерине үзери бичик-биликке үүренип јат, башкару керегин, эл-јоннын керегин бүдүрерине үүренип јат. Мундый черүдин сагыжын јарандырап керек. Је неден де көп акча фабрик-заводтор тургузарга, мал-аш ижин тыныдарга, мал-аш ижине керектү машиналар, тракторлор, ошон-да өскө не-ле јепселдер белетеп берер керегине көп акча керек, албаты-јурттын бичик-билигин көдүрер керегине, јурт-улусты су-кадык эдер керегине, албаты-јурттын сагыжын јарандырап керегине мунан да башка не-ле иш керек эдерине сүреен көп акча керек болып јат.

Мундый көп акчаны Совет-башкару кайдан алып турган?

Бистин государствобыстын эн јаан кирелте-акказы государствонын колында турган фабрик-заводтордон, өскө-де промышленностан келип јат, башка-башка ороондор-ла саду эдери база государствонын колында. Бу садунын кирелтези јаан. Бистин јуртыбыстын ичинде государствонын садуунун кирелтези база бар.

Государствонун јаан ижи-керегин бүдүрерине албаты-јурт киришип, болышсын деп. Совет-башкару јурт-улуска мал-ажынын налогын салып, база акча јууп јат.

Је бу налогтын бүдүү кааннын каланынан башка.

Мал-аштын налогын јурт-улуска салганда, ончозына, түнөй эдип салбай, кижинин байы-јогын ылгап, бай кижее көп салар, ортокүчтү кижее астада салар, јокту улустын кезигине сранай ас салып, кезигинен бир де акча албай јат.

Боо үзери байларга эжилеген налог база бар (Бистин Ойрот Областың јуртынан јуулган мал-аштын налоги бастра ончозы аймактардын кирелтезине кирип јат).

Каан тужында кандый-ла учреждениелерде иштеп турган улус (бийлер, абыстар, полиция онон до өскө) калан-јууш төлөбөйтөн болгон. Эмди ондый эмес. Кем-де болзын, кандый-да иш-керекке турган кижии алып турган јалына келиштире (јаан јалду кижии јаан, кичү јалду кижии – кичү налог төлөп ок јат).

Государствонын төлүге акча алып турганы.

Буржуй госуларстволордо кандый-кандый јаан чыгалталу керек бүдүргенде, оо керектү акчаны колдын күчилејаткан улуска калан, јууш салып, јууп алар.

Фабрик-заводторды көп эдерин, албатынын мал-ажын тыңыдып турарын кичееп турган бистин Совет-башкарубыска акча сүреен көп керек болып јат. Промышленностын ижинен, садудан келип турган кирелте-акча, колдын акту-күчиле јаткандардан налог эдип, јууп алып турган акча ол айткан керектерге једишпей јат. Једишпей турган акча табар керегинде Совет-башкару јурт-улуска үзери налог салып турган ба? Јок! Соцыал бүдүлү Совет-башкарубыс акту күчиле јаткандарга налог саларын канчала креези јабыздарын кичееп јат, јокту улустаң налог төлөбөзін –деп, кичееп јат.

Айдарда, једишпей турган акчаны кайдан алар?

Оны јурт-улустан алар. Совет-башкару ондый акчаны јурт-үлустан төлүге сурап, алып јат.

Албаты-јурттаң төлүге акча алар керегинде государство **өдүш облигациялар** чыгарып, оны садып, албаты-јуртка эбештен-эбештен чөлөө јаткан акча-јалын јаныс јерге јууп,

көп миллион акча эдип алып, ол акча-ла фабрик-заводторды там көптөдип јат, албатынын мал-аш ижин там јарандырып, тынғыдып јат.

Өдүш-облигация садып алып турган кижинин акказы ойто јанбас эмес. Өйи јетсе, ол акча ойто јанар. Ол акчаны алып, тудунган учун государство процент (%) төлөп јат, «тираж-ойын» эдип јат. Мундый болордо, өдүш облигация садып алган кижиге государствого төлүгө акча берген учун процент (барыш) алар, учураза 100 салковойдон өрө 5000 с. јетре акча ойноп алар.

Албатынын чөлөө јаткан акказын јаныс јерге – государствонын колына јуур јол база бар.

Айыл-јуртында не-ле керегине тудар акчадан артыктажып, чөлөө јаткан акча көп кижиде бар. Ондый акчалар көбизинде тузазы јок јадат. Ондый чөлөө акчаларды кассаа вклад эдип бергени – государствого төлүгө акча бергенине түнөй. Акча чеберлеер кассаа акча салган кижиге процент алар.

Өдүш-облигация садып алган кижиге, акча чеберлеер кассаа, вклад эдип, акча салган кижиге государствонын јаан ижи-керегине болыжып јат. Совет-башкарудын социализм бүдүрип турган ижине киришип јат.

Мунын учун өдүш-облигация садып албаган бир-де өрөкө айыл јок болзын! Чөлөө акчадан айылда бир-де акча кереги јок јатпазын – акча чеберлеер кассаа јатсын!

КОЛХОСТОР.

«Ада-өбөкөнннн јадыжы-ла мунаг ары јадарга болбос, канча-канча миллион миллион тоолу

өрөкө айылдардын ортозында чачылып, ооктолып калган мал-аш ижи албаты-јурттын сүреен көп күчин алып-та турза, тузазы ас. Бу оок, чачыны мал-аш ишти бириктирип, јоннын өмөлү јаан иш эдип салза, тузазы эки-үч катап јаан болор эди, ижи эки-үч катап јеніл болор эди».

(1918 жылда комунардын јуунында Ленин айткан сөс).

Албаты-јурттын мал-аш ижин јангыртар, јарандырап керегинде Совет-башкарубыс канча-да көп машиналар, тракторлор бүдүрип, чыгарып турзын, бу машиналарды, тракторлорды эдип турар канча-да фабрик-заводтор тургуссын, албаты-јурт бой-бойына килебезе, бойы кыймыктабаза, керек бачым көндүкпей турар, бачым јаранбай, турар.

Је мал-аш ижи-ле јаткан улус бойынын јарандырарын, мал-аш ижин тыныдарын кичеебей турган эмес. Мундый болордо, акту күчи-ле јаткан албатынын јадыжы ненин коомой болып турган?

- Бистин ортобыста аргалу-күчтү, бай улус бар эмей – деп, айдар кичи көп. Чын. Бай улус бар. Је бу байлар, јөжөөни бойлоры иштеп, тапкан-ба? Јок! Олор айландра јаткан улустын күчин јип, байыган.

Байдын көп кыра сүрер ады-да бар, көп кыра үрен чачар ажы-да бар. Ойин өткүрбей өлөң эдер, ажын какшатпай кезип, јууп берер јалчылары база бар, мунаң артык иш эдейин дезе, машина садып алар, акказы-да бар. Бай кичи бойы иш этпезе-де там үзери байып-ла турар. Онын јанында акту күчиле јаткан улус, анчада-ла јокту улус, ижин јаан

эди́п аларга кү́чи јетпей турганынан улам мал-аш ижин јарандырып, тыңыдып болбой јадат.

Мунын аргазы не болор?

Мунын аргазы өмөлү иш болор. Не-ле ишти өмөлөжип, нөкөрлөжип иштеп, мал-аштын өмөликтерин, нөкөрликтерин бүдүрип, мал-ажын, онын ижин бириктирип, јангыс биле улус болып, комуна бүдүрип турар болгон кийинде-ле крестьян-улус байлардын колынан айрылар, мал-ажын тыңыдып алар, јадыжын јарандырып салар.

Колхостор бүдүрерин, анчада-ла комуналар бүдүрерин В. И. Ленин јаан учурлу керек эди́п турды. **Колхостор деремне јадыжын јангыртып салар, мал-аш ижин социализм јолына баштандырып салар** – деп, нөк. Ленин улам-сайын айдатан болгон.

Нөк. Лениннин кереес сөзин Совет-башкарубыс ундубады. Деремне-јуртында акту кү́чиле јаткан улустын, анчадала јоктулардын мал-аш ижин јарандыраp, тыңыдар керегинде башка-башка колективтер бүдүрерин кичееп јат, оок өмөлик-нөкөрликтерди бириктирип, јаан колхостор, комуналар бүдүрерин кичееп јат. Бу колхостордын ижинин кирелтези јаан болзын деп, мал-аштын машыналарын јазап берип јат, иш-керек бачым бүди́п турзын деп, башка-башка иш эдер јаан машыналар (комбаин), тракторлор, автомобилдер бүдүрип турар заводтор тургусты. Деремне-јуртында акту кү́чиле јаткандардын малы јаранзын деп, јакшы укту малдын эркектерин таркадып јат.

Акту кү́чи-ле јаткандар, анчада-ла јоктулар мунын ончозын алып иштеп турар аргалу болзын деп, јенилтелү јүзүн-јүүр кредит-акча чыгарып јат.

Каан тужында машыналар јангыс байларда бар болгон.

Эмди јокту-да улус машина-ла иштеп турар, јакшы укту мал тудар аргазы бар болды. Је эмди-де алды-алдынан јаткан јокту улус јаан машина садып аларга, јакшы укту мал тударга келишпей јат. Јаңыс кижее, јаңыс өрөкө-айылга берер кредит-акча баазы јаан машина садып аларга јетпес, машинаны садып алза-да, оны-ла иштеерге кўчи јетпес. Малга јакшы азрал керек, јылу, јакшы кажаган керек. Јаңыс кижии оо база чыдабас.

Акту кўчи-ле јаткандар нөк. Лениннинг кереес сөзин унутпай, биригип, өмөлөжип иштеер керек, мал-ажын, не-ле ижин бириктирип, колхостор, комуналар бүдүрер керек. Мал-аш ижин бириктирип, јаан эдип алып, жүрүм-јадышты социализм бүдүрерине баштандырып салар керек.

Колхостордын сүреен јаман өштүлери – јимекчи байлар.

Алды-алдынан јаткан крестьян улустын јоктуларын, анчада-ла батрактарды деремне-јурттын байларына јимектеп турарга јетти. Батрактар јокту крестьяндар, орто күчтүлөр биригип алза, јимекчи-байлардын колынан айрылып чыгар. Байлар муны билгилеп јат. Онын учун деремне јурттын байлары мал-аш учун кандый-ла коллектив бүдүрерин буудактап, туйуктап турадылар. Колхосторды, комуналарды јамандап, јурт-улусты – коллективтерге кирбегер - деп, не-ле болып, сайгактап турадылар, Коллектив бүдүрерин, анчада-ла үй улус ажра туйуктап турарын сүреен кичеп, албаданадылар.

Бу болбогондо, јурт-улусты коркыдып, турар болдылар, олардын сөзине кирбей турган улусты шоктоп, јөөжөзин, не-ле болып, үреп турар болдылар, согып, өлтүрип-те

турдылар. Бүткен колхосторды јок эдип салар деп, колхостордын өлөнин, ажын өртөп турдылар. Је байлардын мундый јаман кылыктары илезине чыгып, јарталып турды. Мундый јаман кылыктары учун Совет-башкару байларды тын катулап, јаргылап турды. Мунайда кохосторды базып болбозын байлар бодогылап салып, өскө јол табарын кичеедилер. Колхосторды базарына чике јолды байлар таап салдылар

Байлар колхосторды «јарадып» турар, «күүнзеп» турар болдылар. Коллективтерге, комуналарга кирерге байлар сүреен кичеей бердилер. Аразында акту-күчиле јаткандар кой терезине кирип алган бөрүлерди таныбай, колхосторына јуудып турдылар. Колхоско кирген тарыйында бай койдый јобош болып јүрер, колхос-члендерине јарамзып, колхостын керегин башкарап ижине турып аларга кичееп јадар. Колхостын члендеринин сагыжын бойына энилтип алган соондо, анчада-ла керек башкарап ишке турып алган соондо, бойына «куйрукташкан» улустар ажра, туйкалап колхостын ижи-керегин, не-ле болып, үреп турар.

Байлар кирип алган колхостордын ижи-кереги јаранбай турганын көрип, орто-күчтүлөр аразында јоктулар-да колхозтын јаранбай турган чын учурын билбей, колхоско кирбей турдылар. Мындый колхостор өспөй, өнжибей турар, государствонын јөөжөзин тегин јерге үреп турар.

Колхостор бүдүрер керегин байлар туйуктап, буудактап турганын, колхосторго кирип алып, колхостордын ижин олоп үреп турганын, газет алдыртып, кычырып турган улус билер.

- Колхосты јарадып турым, колхоско күүнзеп турым, колхоско кирер сагыжым бар – деп, оноң-да башка, не-ле болып, колхосты мактап турар байларга бүтпес керек.

Колхостордын эн јаан өштүлери – байлар. Акту күчиле жаткандар муны унутпай жүрер керек.

Акту күчиле жаткандар – батрактар, жоктулар орто күчтүлөр колхозко жалтанбай кирер керек. Колхозко кирбеген батракты бай кулданар эбин эмди-де табар бажыртар, жайнадар, сүмезин табар, алдынан жаткан орто күчтүди бай жимектеп турар аайын эмди-де табар. Батрактар, жоктулар, орто күчтүлөр колхозко кирип, бириккен соондо жимекчи байдын колынан айрылар, байдын колхозко кирер жолун бөктөп салар, колхоз ажра жимекчи байларды, орды жок эдип, жоголтып базып салар керек. Анчада-ла алтай улустын колдын акту күчиле жаткандары колхозторго, комуналарга киреринен жалтанбас керек, жаңы комуналар бүдүрерин кичеер керек. Алтай улус көбизинде эмди-де мал-аш ижин ада өбөкөнүн жаңынча иштеп жат, мал-аш ижин агроном – үүредүү-ле иштеерге эмди де үүренгелек. Ада-өбөкөнүн жадыжы-ла эмди мунан ары жадарга келишпес болгонын кем билбес? Алтай улус эмди жадыжын жаңыртып салар керек, анчадала уур иштин кулдары болгон алтай үй улустар жүрүмин жаңыртып, жарандырып салар керек. Мунын керегинде мал-аш ижин јенил эдерине, мал-аш иштин кирелтези јаан болзын деп эдерине үүренер керек. Мунын ончозына алтай улус комунада өмөликте бачым үүренер.

Өмөликке кирген соондо алтай улус байдын колынан айрылар, сагыжын жаңыртып, санандырып салар, алтай үй улус жүзүн-јүүр байланарынан, јанданарынан, уур ишке кул болорынан айрылар.

БИЧИК-БИЛИК КЕРЕГИ

- «Бичик билбес албаты социализм бүдүрүп болбос» - деп, нөк. Ленин айткан.

Каан-башкарузына социализм керек жок болгон, ол ошон коркып туратан болгон. Онын учун акту күчи-ле жаткандарды башкару-керегинен урадып турды, башкару-керегин блаашпазын деп, колдын акту күчи-ле жаткандарды бичикке үрөтпей турды. Бичик билбес «кара албаты» бойы баштанып, садып болбос деп, оны башкаарга жүзүн-жүүр бийлер, абыстар тургусты. Бийлердин, абыстардын, балдарын бичик-биликке үүредерге, каан-башкарузы жүзүн-жүүр школдор тургусты (колдын күчиле жаткан улустан, калан эдип, жууган акчадан көп акча бу школдорго барып турды). Байлар бойлорынын балдарын үүредерге бойлорынын жаан школдорун тургускан, эмезе, акча төлөп, балдарын үүредерге казнанын школдорына берип турдылар. Деремне-журттарда баштамы-ла школ бар болгон, же бу баштамы школдор акту күчиле жаткандарга тузалу болбогон; баштамы школдор жаан-жаан деремнелерде бар болгон, бу школдор абыстардын колында болып, балдарды бичик-биликке үүредерин кичеебей, кудай жагына-ла үредип кичееп турды. Жокту улустын балдары дезе, бу-да школдорго, төн-өдүги, аш-курсагы жок болып, эмезе айыл-журтында ижине туттырып, барып үүренер аргазы жок болгон.

Мунын ончозын шүүп, бодоп келгежин, революциядан озо жаан школдорго бийлердин, абыстардын, байлардын балдары үүренген, деремнелердин баштамы школдорына база-да байлардын-ок балдары-ла орто күчтүүлөрдүн балдары үүренген, жоктулардын балдары жаан школдорго үүренеринен болгой, бойынын журтында баштамы-да

школдорго үүренбей жүрди.

Партияга баштадып, Совет-башкару социализм бүдүрүп жат. Социализм бүдүрерин керегине колдын акту-күчиле жаткандар-батрактар, жоктулар, орто-күчтүлөр, эр улус, үй улус – ончозы кирижип жадар керек. Бу керекке кирижер улус - ончозы бичик-биликтү, билер сагышту болор керек. Муны Партия-ла Совет-башкару билип турды, онын учун колдын акту күчи-ле жаткандардын балдары бичикке үүренер баштамы школдорды канча-ла креси көп эдерин кичееп турды, баштамы школго үүренип божогон балдар база-да үрензин деп, ортон школдор, жаан үүредүүлү школдор бүдүрди. Школдордын үүредүүн сранай кубултып салды: эмдиги школдордо башкару керегине эл жоннын керегине, албатынын мал-аш ижин жарандырап, кудай – жангын жайладар керегине, оноң-да башка, албаты-журтка тузалу болор не-ле керекке үүредип жат.

Бичик билбес кижиги сранай жок болзын деп, Совет-башкару жаан улусты бичикке үүредер школдор (ликпунктар) бүдүрди. Бичикчи улус бичик кычырзын деп, бичик билбес улус бичик кычырганын уксын деп, журт-улус жуулыжып алып, не-ле сүме-шүүлте, эрмек-куучын айдыжып, угужып турзын деп, бичик кычырап туралар тургусты. Школдорго, бичик кычырап тураларда үзери албаты-журттын сагыжын жарыдар башка-башка организациялар бүдүрди.

Эмди деремненин школдорында эн-озо акту-күчиле жаткандардын, анчадала батрактардын, жоктулардын балдарын үүредип жат.

Каан-башкару тужында школдордо кандый-да укту албатынын балдарын бичикке, орус-тилиле үүредетен болгон. Онын учун орус тилин билбес балдар бичикке онду

үүренип болбой турды. Эмди ондый эмес. Эмди кандый-ла укту улустын балдары школдо бойынын төрөл тили-ле үүренип јат.

Каан тужында бистин алтай јерибисте алтай балдарды школдо көбизинде база орус тили-ле үүредетен болгон. Алтай тили-ле јаныс-ла кудайдын јанына үүредетен. Алтай тили-ле бичиген бичик бар-да болзо, ончозы кудайдын учурын учурлап турар бичиктер болгон. Эмди алтай балдар бичикке бачым үүрензин деп, Совет-башкарубыс алтай тили-ле бичиген бичиктер чыгарып јат, албаты-јурттын ортозында не болып турганын билзин деп, алтай газет чыгарып јат.

Алтай улустын бойынын бичиги – бичик-танмазы јок болгон, алтай тилдү бичиктерди эмдиге јетре орус бичиктин танмазы-ла (буквалар-ла) бичиген. Орус буквалар алтай тилине јакшы келишпес. Алтай балдарга орус букваларды үүренерге күч болгон. Совет-башкару алтай бичикти јангыртып берди, алтай тилине келижип турар «**јаналиф**» деп, јаны бичик-танмалар јазап берди, алтай улустын балдарына, јаан-да улустарына бичикке үүренерин јенил эдип салды.

Каан-башкарууна бастырган бис алтай албаты Улу-Октябр-Революциянын шылтуунда алдынан башкарынар Ойрот-автоном областу болдыбыс, не-ле кооперативтер ажра, колхостор, комуналар ажра јимекчи байлардын колынан айрылар, мал-ажыбысты, јаткан јадыжыбысты јарандыраар аргабыс бар болды, карануй сагыжыбысты јарыдар бойыбыстын төрөл школду болдыбыс.

Колхосторго-өмөликтерге, нөкөрликтерге бастра јон биригип ол нургулай коллективизация ажра, кулак-байларды клас аайынча орды јок эдип, јоголтып басканыс ол болор.

Биске - алтай улуска база не керек?

Мунын ончозын алынарга күүнибис керек, мунын ончозын биске тузалу болор крезине јетиргедий кичеемелду ижибис керек. Бар сагыжыбысты, не-ле ижибисти социализм бүдүрерине баштандырып турар керек.

Беш-јылдын планы.

Кандый-ла иш эдип турган кижии эртен-сонзун эдер ижин, бир айдын туркунында бүдүрип јадар ижин ажындыра бодоп алып јүрер. Ма-аш ижи-ле јаткан кижии јаскыда кыралап, аш саларын, јайгыда өлөң эдерин, салган ажын колго кийдирип аларын, күскүде, кышкыда иштеп јадар ижин ажындрa шүүп, бодоп алып турар. Алдынан бойы јаткан кижии кичинек ажындрa шүүп бодоп алып турган болордо, јаан иш-керек эдип турган, бастра албаты-јурттын сагыжын, не-ле ижи-керегин јангыртып, јарандырып турган – социализм бүдүрип турган бистин Совет-башкарубыс бойынын ижин озо ажындыра бодобой, шүүбей, пландабай, једип бүдүрип јадарга болбоды.

1927 јылда партиянын 15-чи јуунында 5 јылдын планын бүдүрер керегинде шүүлте-јөп бүткен.

1928 јылда май айда бастыра Союзтын 5-чи Совет-јууны госу­дар­ст­во­нын 5 јылдын туркунында бүдүрип турар ижинин планын јарадып, јөптөп салды.

5 јылдын планына 1928-29 -1932-33 јылдар кирип јат.

Фабрик-заводторыбыстын ижине, мал-ажыбыстын ижине керектү не-ле јаан машина-јепселдин көбизин бис эм тура буржуй башкарулу ороондордон алдыртып јадыбыс. 5 јылга пландаган ижибис тутак-буудак јок бүдип турар болзо, ол машиналардын көбизин бис бойыбыс бүдүрип

турарыбыс.

5 жылдын планы деремне-јуртынын ижи-керегин кубултып-ок салар: социализм јолына баштандырып салар.

Бистин Совет-јуртыбыстын мал-аш ижинен 1927-28 жылда бүдип, чыгып турган не-ле неме 16 миллиард салковойдон ашпай турган болгон, 1932-33 жылда ол 25 миллиардка једер; 1927-26 жылда малдын тын тоозы 85 миллион болгон, оны 1932-33 жылга 114 миллионго јетирип салар деп, пландаган; мал-аштын ижинде 1927-28 жылда иштеп турган машыналардын турар баазы 150 миллион салк. болгон, 1932-33 жылда 610 миллионго једер; кыралап аш салган јерди 115 миллион гектардан 142 миллион гектарга јетирип салар деп, аштын түжүмин 35% көдүрип салар деп, пландаган.

Је мал-аш ижинин мунайда јаранып турары капиталисттердин, буржуйлардын јолын ээчип барбас, социализмнин јолыла барар. Мал-аш ижи јимекчи байлардын колында болор эмес, байлар акту күчи-ле јаткандарды, јоктуларды, батрак-јалчыларды кыстап, јимектеп, иштедип турар эмес, мал-аш ижи госуударствонын бүдурген совхостордын колында, батрактардын, јоктулардын, орто-күчтүлердин бүдүрген колхостордын колында болор, не-ле уур ишти машыналар суудын, оттын электричествонын күчин алып, иштеп турар.

5 жылга пландаган иш јаан, уур, күч иш, је ондый-да болзо, батрактар, јоктулар, орто-күчтүлер биригип алып, күүнзеп, күјүренип, кичееп, мөрөйлөжип, ударный болып, удурлаш план ажыра иштезе, иштин уур, күч болгоны билдирбей, јенил болып, бүдип турар.

5 жылдын планы ойрот-областын албатызынын јадыжын кубултып салар.

Бичик-билиги јок, чачыны јаткан, јас-күс көчкиндеп турар, ада-өбөкөнин јадыжынан айрылар күүни јок, камдардын, јаолыкчылардын мекезине кирип калган, байланары, јандары көп, байларга багып калган алтай сөөктү улус бу-ла өткөн жылга јетре бойынын јадыжын капшагайынча јаныртып, јарандарарына кыймыктап, көдүринип аларына күч болып турды. Анчадала үй улус кир-балкашка јадарынан айрылып, байланар, кайынданар чаптык јанын таштап салып, жүрүмин јаныртып, јарандыарарынан кедерлеп, тескери тартынып турды. Је мундый коомой јадышты јаратпай, јадыжын јангыртар, јарандыарар сагышту улус алтайдын јуртында сранай јок болгон эмес. Мундый улус бар болып јат. Мундый улус Партиянын үүредүүне кирип, Совет-башкарудын сөзин билип, бойлорынын јадыжын јангыртып, јарандырып, социализм-јолына кирдилер, өскө-де улусты бойлорын ээчидип турдылар.

Албаты-јурттын алдын баштап базар улустын јаны јадыжында јимекчи байлардын колынан айрылар аргазы бар деп, айыл-јуртты өнжидип алар, мал-ашты тынгыдып алар эби бар деп, социализм јолына эн озо јоктулар кирип турды; үй улустын кезиги оны јарадып-ок турды. Мундый улус өмөликтер, нөкөрликтер, колхостор бүдүрип турар болды, каа-јаа комуналар бүдип-ок турды – социализм бүдүрер керек башталып турды. Алтай улустын бичик-билиги јок болгонынан улам, ада-өбөкөнин јадыжынан айрылар күүни јок болгонынан улам, байлардын сайгак сөзи, кам-ла јарлыкчынын мекези тын болгон учун социализм кереги

былтыргы жылга јетре уйан болгон болзо, былтыргы жылдан бери өмөлик-нөкөрлик, башка-башка колхостор бүдип турар алтай үй улус бойларынын ижин база өмөлижиپ, нөкөрлижиپ эдип турар болды.

Партия-ла Совет-башкару алтай улуска алдында-да болышкан болгон, эмди улус јадыжын јаныртар јолго кирип алган соондо, болыжын там тыңыдып турар болды.

Алтай албаты јаан, јаны керек бүдүрерине алдынан бойлары баштанып болбой јадарын бодоп, Совет-башкару алтай улуска башчы болып үүренген, билер улус ийип јат, алтай улусты-бичик-биликке, мал-аш ижин эдерине үүредип јат. Не-ле иш-керек эдерине кредит-акча чыгарып јат, мал-аш ижине керектү машиналарды, тракторлорды јенилтелү эдип, сонго берип јат.

Ойрот-областын јери элбек-те болзо, кыралап, аш салар јери ас. Онын учун областын јурты көбизинде мал тудып јат. Алтай улустын мал тудар ижин учурлу, јаан керек эдип, Совет-башкару алтай албатынын малынын угын јарандырып саларын, тоозын көп эдип саларын сүреен кичеп јат.

Алтай улус мал тударын бойлары-да кичеер керек. Мунын керегинде не-ле малына јакшы укту эркектерин салар керек, малын, анчадала уйларын, койлорын кышкыда жылу кажаанга тургузар керек, азралын јеткил эдип, агроном үүредү аайынча азрап турар керек.

Ойрот-областа албатынын кыралап салган ажы областын јуртына једишпей јат. Туура јерден аш экелип турары канча-ла крезе аш болзын деп, аш саларын көптөдип, аштын түжүми јаан болзын деп кичеер керек. Је мал тударын неден-де артык иш эдип турар керек. Алтай албатынын аргазы малда, оны унутпай жүрер керек. Ойрот-

областың азраган малы јурт-бойына-да јеткил болып турзын, садарга-да көп болзын. Муны кичеер керек.

Бу иш-керекти алтай улус алдынанг иштеп јадар болзо, ол бачым јаранбас, бачым тыныбас. Батрактар, јоктулар орто-күчтүлер-ле биригип алып, мал-ажын, не-ле јөөжөзин бир эдип салып, не-ле ижин, јаңыс биле улус болып, иштеп, - өмөликтер будурип алган соондо-ла байлардың күчин базып салып, бойынын јадыжын јарандырып алар. Оның учун 5 жылга јазаган планды бүдүрип саларын бежинчи жылдың учын сакыбас керек, јарыжып, мөрөйлөжип иштеп, 5 жылга јеттирбей, пландаган ишти төрт жылга бүдүрип алар керек.

Беш жылдың планын бүдүрерге бичик-биликтү чындык, чек сагышту кичеемкей улус керек.

Бистин јуртыбыста Совет-башкарудын учреждениелеринде, эл- јонның керегине турган јүзүүн-јүүр организацияларда иштеп турган улустың ортозында иш-керегин тутадып, үреп турар улус бар: бийиркеек, камыркаак улус бар, Совет-башкаруга өштү. Совет-башкарудын не-ле ижи–керегин туйуктап, тутадып, үреп турар улус бар, јоктуларга килебес, јоктулардың керегин немее бодобос, байларга күүнзек, байлардың учун туружып, байларга болыжып турар улус бар.

Мундый улус-ла кожо социализм бүдүрер керегинде ишти көндүктирип болбос, мундый улус беш жылдың планын бүдүрерин буудактап, үреп турар. Оның учун Партия-ла Совет-башкару мундый улусты јарттап алып, учреждениелерден организациялардан чыгара чачып, Партия-ла Совет-башкаруга күүндү, Партия-ла Совет-

башкарудын ижи-керегин кичееп турар чек сагышту ишмекчи улустан, крестьян улустын јоктуларынан, батрактардан талдап алып, тургузар керек – деди.

Бу мундый јаан учурлу керекти, анчадала бистин Ойрот-областыј јака-јурт нацыонал-албатылардын ортозында бүүдүрери күч болор.

Бистин Ойрот-областын бичик-билиги јок, неме билбес албатызын эмди-де бийиркеп турары, кыстап, базынчыктап турары көп, јоктулардын, батрактардын, үй улустын кереги учун туружарын керектебей, байлардын күүнин көрип, байларга болыжар улус бистин учреждениелерде, организацияларда эмди-де көп. Ондый улусты кем јарттап, айдып берер? Акту күчиле јаткан јурт-улус айдып берер. Јаткан јурттын батрактары, јоктулары, анчада-ла үй улус башкару керегине, эл-јоннын керегине турган не-ле учреждениелерди, организацияларды арулаар керегине кирижип, болыжып берер керек.

Учрежденилерден, организациялардан ишке јарабас улусты чыгара чачып салган соондо, олордын ордына турар, ишке јарагадый, јакшы улусты кайдан алар? Ондый улусты бис бойыбыстын ортобыстан таап саларга керек.

Ишмекчи кижинин кереги учун кем тын туружар? Ишмекчи кижі. Крестьян-иштү кижинин керегин кем кичеер? Мал-аш ижиле јаткан крестьян кижі. Јоктуларга, батрактарга кем каруузып турар? Јоктулар, батрактар. Кул болорынан айрылып болбой турган үй улуска кем болыжар? Үй улус болыжар. Мундый болордо, башкару-керегине, эл-јоннын керегине колдын акту күчи-ле јаткандардан, анчадала батрактардан, јокту крестьян улустан јакшы сагыштуларын, партияга күүнзеп турган, Совет-башкарудын ижин јарадып турган, эл-јоннын ортозында не-ле иш-керек

бүдүреринде алдын баштар улустан талдап, тудар керек.

Кандый-да учреждениенин, организациянын ижине турарга бичик-биликтү улус керек. Алтай улустын ортозында дезе јакшы, јетре бичик билер улус ас, алтай улус башкару-керегине тазыкпаган. Онын учун Совет-башкару акту-күчиле јаткан алтай улусты, анчадала, батрактарды, јоктуларды, үй улусты бичикке үүредерин, кичееп јат, башкару-керегин бүдүрерине не-ле кооператив-керегин, кандый-ла колхос-керегин башкараарына үүредерин, таскадарын кичееп јат. Мунын керегинде кичү учреждениелердин, кичү организациялардын ижинде турган улустын ишке кичеемкейлерин, керсү сагыштуларын јаан учреждениелердин, организациялардын төстү-төстү иш керектерине тургузып јат, бу улустын ордына кичү организациялардын ижинен бичик билер, эркин иштү, јоннын керегине карузып турар батрактардан, јоктулардан, анчада-ла үй улустан талдап, тургузып јат.

Башкару-керегине, эл-јоннын керегине турган улус јаткан јурттын төрөл тилин билер керек.

Кандый-да нацыонал-албатынын ортозында турган учреждениенин, организациянын ижин бүдүрер улус јаткан јурттын ортозынан чыккан, јурттын төрөл тилин билер улус болзо, мында јаткан нацыонал-албатаа сүреен јакшы болор.

Тил билишпезинен улам бистин Ойрот-областа-да көп керек тутакту бүдип јат. Алтай тилин билбес агрономнын үүредузи орус тилин билбес алтай улуска јарт болор бо? Јок! Јаргы эдип турган улус-ла јаргылажып турган улус тил билишпезе, јаргыда, качан-да болзо, булгак, тутак бар болор.

Алтай тилин билбес катчы алтай балдарды бичикке јакшы үүредип болбос-ок.

Мунын учун бистин Ойрот-областа јаан-да, кичү-де учреждениелерде, организацияларда, алтай-да болзын, орус-та болзын алтай тилин билер улус болзо, јаткан јуртка сүреен јакшы болор. Совет-башкару муны билип јат. Онын керегинде алтай балдар үүренип турган школдорго алтай тилдү катчылар тургузып јат, башкару-керегине, эл-јоннын керегине турар улус алтай тилдү болзын деп, кичееп јат. Је Совет-башкарудын неден-де артык кичееп турганы – агрономдор, докторлор, малдын эмчилери, балдар үүредер катчылар, колхозтордын, кооперативтердин ижи-керегин башкара улус, совет-учреждениелерде, эл-јоннын организацияларында иш-керек бүдүрер улус – алтай тилдү алтай улус болзын деп јат. Мунын керегинде алтай улустын акту күчи-ле јаткандарын, анчада-ла батрактарды, јоктуларды, үй улусты бичикке үүредерин кичееп јат, јиит улусты јаан школдорго ийип јат, школдын катчылары болор улус үүредип турар, мал-аш ижине үүредип турар, кооператив-керегине үүредип турар школдор тургузып јат, бичик билер улустын бичик-билигин көдүрип, јаандадып салар деп, башкару-керегине, эл-јоннын керегине тазыктырып салар деп, башка-башка курстар эдип јат, алтай тилдү бичиктер чыгарарын тыныдып јат.

Мунын ончозын шүүп, бодоп алган кижии сагыжын тоқынадып салып, отыра-ба, ижи-керегин табыланып, иштеп жүрер-бе? Јок! Беш-јылдын планын Совет-башкарубыс темей јерге јазаган эмес. Беш јылдын планын бүдүрер керегинде алтай улус кере алтап базар керек, не-ле ишти озоложып, јарыжып, мөрөйлөжип иштеп турар керек, бичикке үүренерин кичеер керек.

Не-ле иш-керекти буудактап, туйуктап турар кудай-јаны деген мекени јайладып салып, үй улусты кулдандырып турар кайынданар, байланар чаптык јанды таштадып салып, бу мунын ончозын баштап турган абыстардын, камдардын, јарлыктардын, байлардын күчин јок эдип карынча орды јок јоголтып салып, жүрүм-јадыжыбысты јаныртып салалы!

Алтайдын јеринде јаткан алтай албаты - батрактар, јоктулар, орто күчтүлөр биригип алып, јангыс биле улус болып, өмөлөжип, социализм бүдүрерин кичеер керек.

Партиянын XVI-чы јууны бисти социалис-јүрүмге јууктадып турды.

Октябрдын революциясында комунис-партиянын күчиле советтер башкару-керегин бойынын колына алды – Совет-башкару бүтти.

Германдар-ла јуулашкан, актар-ла согышкан албатынын јоксыраганы тынг болгон. Јоксыраган, улустын жүрүм-јадыжын јарандыраары күч болды, бу керекти бүдүрерине јангы јол тапкадый керек болып турды. Је партия-ла Совет-башкару уур, күч иш эдеринен јалтанбады, јана түшпеди, јангы чын чике јолды таап алды. Уур, күч иштег јалтанар улус, чике јолдон «он» - да јанына, «сол» - да јанына јайылып, кыйа базар улус партиянын ичинде бар-да болгон болзо, Совет-башкарудын ижине тыртык сагышту улус кыпталган-да болзо, партия-ла Совет-башкару иш-керектин уур, күч болгонын јенип салып, бойынын чике јолынан кыйбай албатынын жүрүм-јадыжын јарандыраар, социал бүдүүлү эдер керегинде ижин учурлу јаан керектердин шүүлтезин, сүмезин, јобин бүдүрген XVI-чы јуунда јетирип салды.

Комунис-партиянын XVI-чы жуунын жаан учурлу деп айдарга болды. Бу жуунда партиянын чын, чике жол-ла баштанып, барып жатканы жарталды, партияга баштаткан, советтерге баштаткан албатынын бичик-билигинин көдүрилери не-ле ижи керегинин тыгып турары, жүрүм-жадыжынын жаранары, социализм жолго киргени иле болды.

Биске жаңы жүрүм берген, бисти социал-жолго баштаткан комунис-партиябыска мак болзын!

СОЦИАЛИЗМ БҮДҮРЕР ИШТИН ПЛАНЫ БҮДҮП ЖАТ,

Совет-башкаруу бойынын неле иштеер ижин 1928 жылдан ала жаңы план-ла иштеп бүдүрүп жат. Бу планда беш жылдын туркунына иштеер ишти эжилеп салган. Бу планнын адын улу иштердин планы деп айдар, кыскарта айткажын «**бешжылдык**» деп айдар.

«Бешжылдык» деген сөсти, большевик деген сөзине түнөй кандый-да журтта, кандый-да талада, кандый-да кижиге жарт билип жат. Бистин совет жолыстын жеринде ишмекчилер-ле кол күчи-ле жаткан крестяндар бу планда айдылган ишти бар-жок күчиле оны жылгырладып иштеп бүдүрүп туру, өскө ороондордун ишмекчилери-ле, кыйын-шыра турган нацыонал албатылары, ол бешжылдыктын ижинин планы капшай бүдүп барзын деп сакып жат.

Бешжылдыктын планы капшагайынча бүдүп барар болзо, ол ишмекчилердин нацыонал-албатылардын капиталис буржуй башкаруудан айрылар күүни жууктап келер, бойынын ороондорунда Совет-башкаруу тургузып аларына капшагай болор. Онын учун, бу бистин бешжылдыктын

планы јаныс бистин Совет-јуртында турган ишмекчилердин-ле кол-күчиле јаткан крестьяндардын бешјылдыгы болып турган эмес, бу бешјылдык ончо јер үстүндө ишмекчи-клас албатынын бешјылдыгы болып јат.

Өскө ороондордагы капиталист буржуйлар дезе, бу бешјылдыктан улам бойынын түрүгө өлөр өлүмин көрүп турган учун, оны үреп, јок эдип аларына эбин бедрегилеп турган. Олор јарт билип јат, Совет союзтын јеринде бешјылдын планы иштелип бүдөр болзо, ол тужында Советтин јери, јер үстунде турган канча капиталист талалардан, ончозынан артык күчтү бөкө јурт болор, ол тужында Совет башкару капиталистерден бир-де неме албас, не-ле неме бойынын бойынын јеринде бүдип турар, не-ле јөөжө соцыализмнин колында јөөжө болор, баstra јердин ишмекчилери кыйын шыраа турган нацыонал албатылары Совет-башкаруга күүнзеп каруузып турганынан болгой, олор ончозы турып чыгып, бойынын капиталистерин, буржуйларын антара чачып салып, башкаруды ишмекчиле кол күчиле јаткан албатынын колына алып салар, капиталистарды карынча базып јайым јолго чыкканы ол болор.

Онын учун капиталистер бистин бешјылдыкты көрөр күүни јок, оо ачынып ичи бууры күйүп турар. Бешјылдыкты баштап иштеерде, капиталистер айдыжып туратан болгон: «Бу тегин кей эрмек болып јат, оны большевиктер качан-да иштеп бүдүрип болбос». Эмезе бистин кандый бир тутак, једикпес ишти көрөлө – «бешјылдын планы үрелип бузулып барадры» деп айдыжат.

Эмезе онон башка төгүн эрмек таап, коп јайып јат, Совет јеринде иштеген не-ле ижи ончозы «албатынын күчиле» болып јат деп, онон до өскө көп төгүн эрмек, коп јайып јат.

Бешјылдын планын үрөп саларга бойынан агыдалу улустар ийип турат, ондый керек бу јуукта промышленностын-да мал-аш хозяйствонун-да ижинде билдирди. Эскиден турган јаан үүренген профессорлар Рамзин, Ларичев онон-до өскөзи бистин иштеп турган ижибиске кор иш иштеп туратан болгон, оо јаба меньшевиктердин партиязы база туйка кор иш иштеп туратан болгон Громан, Суханов, онон до өскөзи.

Бу кор иш иштеечилер «Промпартия»-ла меньшевиктердин партиязы бойынын кор ижинде эн јаан кичееген кереги бешјылдыктын ижин үрөп тутадып салар, бешјылдын планы бүтпезин деп, кор иш иштеп, туратан болгон, ол кор ишти иштеерге, кандый јакарууды, акча јөөжөни өскө ороондордогы капиталистерден алып турды.

Совет-башкару бойынын каруул болгон бек шибее О.Г.П.У. ажыра бу туйка кор иш иштеечилерди илезине чыгарып ала-ла, пролетар јаргынын алдына тургузып, бу капиталис-буржуйлардын агыдулу улустарынын иштеген ижин, капиталистардын Совет-башкарууды јуулап базарга турганын јер үстүнде даткан ишмекчи кластын көзине көргүзип илезинче билдиртти.

Је бу бешјылдын планын тутадып, оо кор иш иштеп турган, биске клас јангынан болгон өштүлерден башка, ол ишти тутадып крееледип саларга бистин комунист партиянын-да ичинде улустар бар болып туратан, олар айдыжып туратан болгон: «бешјылдын планын бис иштеп бүдүрип албазыбыс деп, ол јаан ишти иштеерге, бисте күч јетпес. Уур промышленносты кичеегенче, јенил промышленносты кичееп бүдүрер керек. Совхосторды, колхосторды кичеегенче, алдынан јуртту хозяйстволорго јай берер керек, ол канча ла креези «байызын». Кулак-байларды

клас айынча орды јок јоголтпос керек». Ол ондый эрмек айткан улустарды **он јаар** јайылган улус деп айдар, олор бистин Совет-башкаруды социализмга алып барарга сананган эмес, ойто кайра капитализмга алып-барарга сананган.

Је ишмекчи клас албатыла кол-күчиле јаткан крестяндар Ленинин комунист-партиязына баштадып чике түс болгон (генеральный) јолы-ла барып, ол кулак-байлардын агыдулу улустары-ла он јаар јайылгандарыла, база контрреволюция болгон «сол јаны» јаар јайылгандары-ла күүн-кайрал јоктон тартыжып, социализм бүдүрер иштин планы јылгырлада мөрөй иш ажыра, ударный иш ажыра, удурлаш план ажыра, планда эжилер тургускан ишти ажыра көп иштеп бүдүрип барадры.

Бешјылдыктын эки жылында иштеп бүдүргөн ижи.

1930 јылда октябр айдын баштапкы күнинде бешјылдыктын эки жылы түгөнип барды, бу бешјылдыктын эки жылында иштелип бүткен ишти көрөр болзо, эжилер тургускан тоодон бистер чик јок ажыра көп иштеп бүдүрип салдыс, боо салынган тоодон көрзө, ол кандый-да кижее јарт болор.

Беш јылдын планы аайынча бу эки јылдын ижинде промышленностын бастра чыгарып берер продукция (товар јөөжөзи) 29,456 миллион солкойго керек болгон, чынына – бистин иштеп бүдүргенис дезе 30,436 миллион солкой болды.

Анчадала уур промышленностын чыгарган продукциязы көп болды беш јылдын планыла, эжилер тургусканы, бу эки јылда 12,476 миллион солкойго чыгарып

бүдүрер эткен, чынына иштеп чыгарганыбыс 12,764 миллион солкойго жетти.

Уур промышленностын кезик бөлүк иштеринде иштеп бүдүргенибис онон до көп болды, беш жылдыктын эки жылында нефти 28 миллион тона иштеп алар керек болгон, чынына – иштеп алганыбыс десе 39, 6 миллион тона нефть болды. Болотты 9,9 миллион тона кайылтып иштеп алар керек болгон, иштеп алганыбыс 10, 2 миллион тона болды. Темир эдер иште 7,6 миллион тона иштеп алар керек болгон, чынына – иштеп алганыбыс десе 8, 3 миллион тона болды. Электричество отко керектү машиналарды иштеп бүдүрүп алары 588 миллион салковойго керек болгон, иштеп бүдүргенибис десе 781 миллион салковойго жетти.

Мал-аш хозяйство керектү машиналардан бу эки жылдын туркунына 472 миллион салковойго иштеп берер керек болгон, чынына – иштеп чыгарып бергенибис 515 миллион салковойго жетти, жерге салган кыра аштын элбеги база өсти, 118 миллион гектар жерден 1929-30 жылда, жерге салган кыра ажы 127,7 миллион гектар болды. Жерге салар техник-культуралар база көп иштелди, сахар эдер свёкла алдындагы жылга көрө 11,1 процентке өсти, көбөн 23 процентке өсти.

Жерге аш салар иште база жаан иштелген ижи бар болды, кыра жерди жарандрып, үрен ашты арулап турганынын бажында, колхостордо салган кыра-аштын түжүми өрө болды. 1930 жылда бастра колго алган аштын тоозы 87,4 миллион тона болды, бултыр (1928 ж.) десе 71,7 миллион тона болды. Алдындагы жылга көрө өскөни 21,8 процент болды.

Бистин Совет Союзтын јеринде јурттар турган бастра крестьян хозяйстволорды (аш иштеечилерди, мал

азраачыларды, агаш иштеечилерди, балык тудачыларды) алгажын, колхозторго биригип турганы мындый болып јат: 1928 јылда колхозторго бириккени 400000 өрөкө болды, 1929 јылда бир миллион өрөкө болды, 1930 јылда 6 миллион өрөкө бирикти, 1931 јылда март айдын 10 күнине колхозторго бириккени 9, 400,000 өрөкө болды, март айдын 20 күнине колхозко бириккени 9,840,100 өрөкө болды. Май айдын баштапкы күнине 12,045,100 өрөкө колхозторго бирикти – ол бастра турган крестьян өрөкөлөргө көрө 48 процент болып јат.

Крестьян улустын колхозторго биригип турган ишти көп аш иштеер төс райондордо (Кавказ, Украина, Эдил суунын јеринде) көрзө, бу јурттарда колхозторго бириккен 3,000,000 өрөкө болып јат, эмезе ондо јаткан ончо јуртка көрө колхозторго бириккени 74 процент болып јат.

Онон өскө көп аш салар райондордо бастра турган јурттын 40 проценти колхозторго бирикти.

Ашты көп этпес национал райондордо колхозторго бириккен улустын тоозы 22 процент болып јат.

Колхозтордын аш салар кыра јери јыл сайын көптөп өзүп туру; 1928 јылдын јазында колхозтордын бастра салган кыра ажы 2 миллион гектар болгон, 1929 јылдын јазында алты јарым миллион гектар болгон, 1930 јылдын јазында колхозтордын јерге салган кыра ажы 43 миллион гектар болды.

1930 јылда колхозтор бойынын колында турган артык ажынан государственного бергени 469 миллион пуд болды, (1926-27 јылда кулак-байлардын государственного саткан ажы 126 миллион пуд болды), анайтканда колхозтор бу тон кыска өйгө азыйда кулак-байлардын государственного садып турган ажынан 3 $\frac{1}{2}$ катап көп берди.

Бешјылдын планы аайынча болзо, бу эки жылдын туркунына бастра кохостор государственого керектү аштан 43 процентин берер деп эжилеп тургускан болгон, чынына дезе, јаныс колхостор бу бешјылдыктын эки јылында государственого керек болгон бастра аштын јарымын (50 процентин) берди.

Мал көптөдө азраар иште бу эки жылдын ичинде база иштелип бүткен ижи көп бар болды. Бастра бириктирген малдын тын-тоозы мындый болды: иш иштеер јылкы малдан 1928 јылда бириктиргени 0, 9 процент болды, 1929 јылда 1,6 процент болды, 1930 јылда – 19 процент. Уй малдан бириктиргени: 1928 јылда 0, 4 процент болды, 1929 јылда 0,9 процент болды, 1930 јылда – 7, 3 процент болды. Бу ок бешјылдыктын экинчи јылында көп мал азраар јаан совхостор төзөлип бүтти, ол совхосторды башкарып турар «Мал азраачи» деп, «Кой азраачи» деп, «Чочко азраачи» деп, «Сүт сарју эдер» трест бүтти.

1930 јылда көп мал азраар малдын совхосторы бүдип барды, «Мал азраачи» 140 совхос бүтти, ол совхостордын колында турган јери 20 миллион гектар, турган малдын тын-тоозы 1,2 миллион тын-мал. «Чочко азраачи» 350 совхос төзөлип бүтти, онын колында турган јери 1,2 миллион гектар, азраган чочкозынын тын тоозы 218 мун болгон, «Кой азраачи» 115 совхос төзөлип бүтти, онын колында турган јери 13 миллион гектар, азраган кой-малдын тын-тоозы 2,7 миллион болгон. Сарју эдер тресттин 52 совхос төзөлип бүтти, онын колында турган јери 1,3 миллион гектар, азраган малдын тын-тоозы 50 мун. Онон өскө јылкы мал азраар, куш азраар көп совхостор төзөлип бүтти.

Онон көргөндө, бистин мал азраар јаан ижибис аш

көптөдө иштеген жолы-ла иштелип барып жат, ол жол – совхостор-ла колхостор болып жат. Эт саржу једишпес керекти бис капшагайынча јоголтып салар керек, айдарда мал көптөдө азраар ишти бис тонг кыска өйгө (бир эки жылга) иштеп бүдүрип саларыбыс.

Мал-аш хозяйствоны јаны социализм јолына баштандрас, кергинде көп машиналар керек болып жат, 1929 жылда мал-аш хозяйствода бастра иштеп турган машиналарар акчаа бодогожын 1,400 миллион солковой болды, 1930 жылда дезе 1, 700 миллион солковойго јетти. Бастра иштеп турган тракторлордын тоозын аттын күчиле бодогожын эмди 1, 022 мун аттын күчине једип жат. Бешјылдыктын планында дезе 560 мун аттын күчине једер деп тургускан болгон.

Беш жылдын планы анайып түрген бүдип браатканда, албатынын јадар јадыжы, јүрер јүрүми јаранып клееткен. Не-ле ишке јалга иштеп турган улустын тоозы алдындагызынан көп болды. 1930 жылда ишке турган улустын тоозы 13, 684 мун кижиге болды, бешјылдыктын тургускан план аайынча болзо, бу 1930 жылда 12,793 мун кижиге тургузар керек болгон.

Бешјылдыктын экинчи јылында бистин Совет-Союзтын јеринде иш јок (безработный) улус торт јок болды. Бешјылдыктын эжилегени-ле болзо, 1933 жылда 400 мун ишјок улус бар болор керек эди, эмдм көрөр болзо, иш јок улус бар болордон бистин ишти иштеерге улус једишпей туратаны бар болды.

Кол күчи-ле јаткандардын јадыжы јаранып турганы мындый немеден јарт болып жат: күнине 7 час иштеер иштү ишмекчилердин тоозы 1929 жылда 19,1 процент болды, 1930 жылда дезе ончо ишмекчилерге көрө 43, 5 процентке јетти.

Бешјылдыктын эжилеп тургусканынан 3, 5 процент артык болды, ишмекчи улустын алып турган јал акказы бу эки јылдын туркунына 12, 1 процентке өзүп чыкты.

Эмди бу айдылган ишти ончозын көргөндө, бистин бастра бар-јок иштеп бүдүргөн валовой продукциянын алдындагы јылга көрө 25 процентке чыкты, беш јылдын планында эжилеп тургусканынан 5 процент артык болды.

Бу јаан учурлу иштерди анайып көп иштелип бүткен кереги мында болды: Партиянын барып турган чике түс (генеральный) јолы, чике, түс, Лениннин үүредү аайынча болгон керегинде, партия Лениннин јолынан туура «сол јаны-ла» он јаны јаар тарткандардын сөзине кирбей, олорло күн кайралы јоктон тартыжып, олорды оодо баскан керегенде, бастра ишмекчи клас албаты, комунист-партияга јуук туруп, оо баштадып, бар-јок күчин, бар-јок эп аргазын, бу социализм-иштин планына салып, оны мөрөй иш ажыра, ударный иш ажыра, удрулаш план ажыра јылгырлада иштеген керегинде, деремне-јуртта турган крестьян албаты-јоктулар орто јаткандар колхозтын ижинде јаан туза, јаан астам көрүп, бастразы ол колхозтордын јолына турып, колхозторго бойлоры, бойынын күүн-санаазы-ла бирекен болгон керегинде, бу иш керектен улам, бистин беш јылдын туркунына эжилеп тургускан иштин планы, беш јылга јетпес, төрт јылга бүдер аргалу болды, онын учун ишмекчи клас албаты бойы таап айткан сөзи «бешјылдыкты төрт јылга» дегени чындык јарт сөс болды. Эмди бистин беш јылдын планы төрт јылга бүдери јарт.

Партиянын чике түс (генеральный) јолы чике түс јарт јол болып турган деп, колхозтордын өзүп турган өзүминен јарт билдирди. **Совет башкаруу нургулай колхоз болгон јуртта, кулак-байларды карынча јок эдип јоголтып,**

крестян-хозяйстволорды–јоктуларды орто јаткандарды совхостор колхостор, машина трактордын станциялары ажыра соцылизм бӯдӯүлү мал-аш хозяйство ижине, соцыализм болор јурт јадыжына алып барып јат.

Бешјылдыктын үчинчи јылы.

«Бу 1931 јыл, «бешјылдыктын төрт јылга» бӯдүрер деген лозунгты, карынча чынына бӯдүрип салар бу ок јыл болып јат. Плана кӱстӱлгӱн канча тоолу бӱлӱк иштерди бастразынча эрмек јогынан бӯдүрип саларга, анчадала иштеп бӯдүрер иштин јакшызына тартынып (промышленностын иштеп бӯдүрип чыгарып турганынын баазын јенил эдип аларына, фабрик-заводторды тудуп турганынын баазын јенил эдип аларына, аштын тӯжӯмин кӱптӱдип аларына, транспорттын ижинде иштер иш-керектерди јарандрып аларына, иштеп бӯдүрип турган немени јакшы болзын деп, кӱп болзын деп аларына, онон до ӱскӱ) ижине бастра бар-јок арга кӱч чыдалыбысты, бар јок кичеемкей сагыжыбысты бу ишти бӯдүрерине салар керек».

Декабрь айда 1930 јылда В.К.П (б-нын) Т.К.-ле Т.К.К. бириккен пленум-јуунынын јӱбинен

Бешјылдыктын экинчи јылында иштелип бӱткен иш керектерди кӱргӱндӱ, ол иш керектер плана кӱстӱлгӱнинен чик јок ажыра кӱп иштелип бӱтти. Мунун учун бешјылдыкты төрт јылга бӯдирери јарт болып јат, ондый болгондо, беш јылдын планында эжилеп салган иштердин кӱбизи бу ок – 1931 јылда бӯдетен учурлу керек болып јат.

Комунис- партиянын Тӱс комитеттин ле Тӱс контроль комиссиянын декабр айда бириккен пленум-јууны, бешјылдыктын үчинчи јылында иштеер иштин контроль-

тоолорын жөптөп салган, бастра албатынын хозяйствозында, бу – 1931 жылда кандый иш иштелип бюджетен ончозын жартап айдып берди.

Социализм бүдүрер иштин беш жылдын планы жылгыр бүдүп браатканда, бистин совет союзтын журты социализмнин журты болып брааткан, **бу 1931 жылда бистин С.С.Р. Союзтын јеринде социализм бүдүрер, социализмнин төзөгөзин төзөп бүдүрүп салар жыл болып јат.**

Бастра албатынын хозяйствозы.

Бастра албатынын хозяйствозында бешјылдыктын үчүнчи жылында иштенип бүдөр иштердинтөс ижи мында болып јат:

С.С.Р. Союзтын бастра албатынын кирелте-доходын бу 1931 жылда 49 миллиард солкойго тургузып салган, (бешјыдык-ла эжилеп тургускан болзо бешјылдыктын учындагы јолына - 1933 ј. 49,7 миллиард солковой).

Бириктирген секторга (промышленоска, транспортка, мал-аш хозяйствого) берилер акчанын тоозы 17 миллиард солковой болор, (бултыргы жылда 10 миллиард берилди).

Бастра албатыга керектү, садууга чыгарып турган товарлардын тоозын акчаа бодогожын 14, 6 миллиард солковойго чыгарар, (бултыр дезе 11,5 миллиард солковойго чыгарды).

Социализмнин промышленоска база электричество станцияларына, ол ишти јаныдан төзөп тударына 7470 миллиард солковой берилер.

Промышленостын ижинде турган ишмекчи улустын тоозын 10 процентке көптөдип салар, иш иштеер иштин

күчи алдындагызынан 28 процентке өрөлөп чыксын, бу айтканы; алтында иштер бүдүрүп турганынан бу жылда онон 28 процент артык иштеп берип турар керек. Иштеп бүдүргөн неменин баазы алдындагызынан 10 процент төмөн болзын.

Бастра транспорттын жыл эбре тартып јетирер неменин уурын 330 миллион тонна болор (бешјылдыктын учундагы јылына дезе 281 миллион тонна эжилеп салган болгон). Јаңы јол јазап аларына (темир јол, суула јүрер јол, трак јол) 3185 миллион акча берилер.

Јаңыдан телеграм телефон почто јазап бүдүрүп аларына 260 миллион солковой акча берилер.

Кооперативтердин ижин тыңыдып аларына (јаңы кооператив тударына, курсак ичер јерлер ачарына, маала аш өскүрерине) 365 миллион солковой акча берилер.

Неле иш керекке иштеер ишмекчилердин служащийлердин тоозын 16 миллион кижии эдип тургузар (былтыр дезе неле иште-службаа турган улустын тоозы 14 миллион болгон).

Былтыргы јылга көрө ишмекчи улустын алып турган јалын өрө эдер, промышленоста иштеп тургандардын 6 процентке өрөлөдип салар, темир јолго иштеп тургандардын 8 процентке өрөлөдип салар.

Албаты-хозяйствонын төс советтин пландар пландап турган промышленоста иштеп турган ишмекчи улустардын бастразына көрө 92 процентин күнинде 7 час иштеер ишке көчүрип салар.

Бастра албатынын хозяйствозында иштеп турган ишмекчилердин јадар тураларын јаңыдан тудуп аларына 1,1 миллиард солковой акча берилер.

Бичик-билик үүредү керегине, су-кадык жадар керегине, карган-тижен, өскүс-жабыс улуска, бу керектерге 6,5 миллиард акча берилер (былтыр десе 5 миллиард акча берилди).

Бастра албатынын хозяйствозынын акча жөөжөнин планында бастра кирер кирелтени 31,1 миллиард солковой болор, чыгар чыгымы 29, 6 миллиард солковой болор, 1,5 миллиард солковой тийбес (азык) акча болып жадар.

Промышленностын бастра продукциянын – өзөр өзүми алдындагы жылга көрө 45 процент өзөр.

Промышленностын ижинде.

Бастра албатынын хозяйствонун план аайынча промышленоска ондый көп акча жөөжө берилип турганда, бистин социализмнин промышленос бу 1931 ж. биске сүрекей көп неме иштеп берер.

Бу бешжылдыктын үчүнчи жылында бисте алдынан тургуза-да иштеп бүдүрип турган заводтордан, база бу жыл канча жаңы заводтор тудулып бүдер, бастра заводтордын тоозы 518 једип јат, бу јарым мун тоолу завод-фабриктер бу жыл жылда ончозы иштей берер.

Фабрик-заводторго керектү жаан машыналарданбу жылгы жылда ол машыналар көп иштелип бүдер, акчаа бодогожын 2,483 мил солковойго једип јат (бешжылдыктын эжилеп салганы болзо, бешжылдыктын учындагы жылда 2, 059 миллион солковойго бүдүрер керек болгон.

Таш көмүрден бу – 1931 жылда 83,6 миллион тонна казып алар керек.

Чой темирден бу 1931 жылда 8 миллион тонна кайылтып алар керек.

Болоттон бу 1931 жылда 8, 8 миллион тонна кайылтып алар керек.

Керосин, бензин эдер, машиналарга сүрткүш эдер нефть деген неменен бис бу 1931 жылда 25,6 миллион тонна иштеп алар керек.

Мал-аш хозяйствога керектү машиналарды (тракторды, комбайнды, өлөн, аш кезер машиналардан) бу 1931 жылда 760 миллион солковойго иштеп чыгарып берер.

Јенил промышленостын албатаа керектү чыгарып берер товар јөөжөзи бу 1931 жылда 12,675 миллион солковойго једип јат. Тоолу немени темдек-ле айткажын мындый болып јат: бөс товардан бу 1931 жылда 2,820 миллион метр чыгарып берер (былтыргызы 2,454 миллион метр болгон). Сопок-өдүктерден бу јыл 84 миллион эш өдүк чыгарып берер (бултыр дезе 70 миллион эш өдүк болгон).

Көп заводтор, көп фабриктер јаныдан иштеп јадаберерде, онын иштеп чыгарып турган товар-јөөжөзи-де албатыга көп болор, ол фабриктерде, заводтордо иштеерге улус-та көп керек болор, онын учун айыл-јуртында казан айагы-ла уружып турган үй улустардан, бу јылгы јылда фабрик-заводтын ижинде 800 мун үй кижиге тургузып иштедер.

Мал-аш хозяйствозында.

Промышленостын ижи түрген өзүп, бастра социализмнин промышленозы болды, эмди бистин мал-аш хозяйствоны бу јылгы јылда, база көп сабаазын социализмнин јолына баштап, социализмнин мал-аш хозяйствозы эдип алар керек.

В.К.П (б-нын) Төс комитеттин ле Төс контроль

комиссиянын бириккен пленум-жууны мындай жакару жакылта берди:

Көп аш иштеер төс райондордо (Украинанын жалан жери, кавказтын күннин терс жаны, Эдил сууны төмөн, Эдил суудын орто жери) ондо журтап турган бастра крестьян-өрөкөлөрдүн 80 проценттен ас эмес колхозторго бириктирип салар. Бу айтканы ол жеринде нургулай коллективизация болып, ол иш ажыра кулак-байларды клас аайынча орды жок эдип жоголтып салар.

Онон өскө көп аш иштеер райондордо (Россиянын төс областа, Сибир, Урал, Украина агашту жери, Казахстан – аш салар райондоры) бастра турган крестьян өрөкөлөрдөн 50 процентин колхозторго бириктирип салар.

Аш көп этпес, эткен ажы бойынын курсагына жетпей турган райондордо бастра журтап жаткан крестьян өмөлөктөрдөн 20-25 процентин колхозторго бириктирип салар.

Бастра Совет-Союзтын жеринде жаткан крестьян өмөлөктөргө көрө, быжылгы жылда колхозторго бириктирип салары – ончо крестьян журттын жарымы болор керек.

Бу жылгы жылда бастра жерге салар кыра аштын элбеги 143 миллион гектар болып салылар учурлу.

Көп аш иштеер совхозтордын бужыл жерге салар кыра ажы 9,5 миллион гектар болып салылар учурлу.

Колхозтордын салар кыра ажы 66 миллион гектар болып салылар учурлу.

Мал-аш хозяйствоны жаңы техника аайынча иштеп социализмнин хозяйство эдип аларына бужыл 1040 жаңы машина-трактордын станция төзөлип бүдер, оо 120.000 трактор турар, ол тракторды аттын күчине бодозо, бир миллион атка тен болар.

Государство јанынан мал-аш хозяйствого берилип турган акчанын тоозы 3,8 миллиард солковой болып јат.

Бу јылгы јылда мал-аш хозяйствого бастра берилип турган машыналарды, онон өскө кандый јепселди акчаа бодозо, 1,200 миллион солковойго чыгып јат.

Бу јылгы јылда эн баштап ма-аш хозяйствонун ижин иштеерге 7000 автомобил берилип јат.

Бу јылгы јылда мал-аш хозяйствого – колхосторго кыра јерди јарандрага 145 миллион пуд кумак берилип јат, ашка кор јетирип турган (өркө, сеерткиш, апсан) немелер-ле јенижип, оны јок эдерге јүзүн јүүр корон онон до өскө неме 40 миллион солковойдын баазына неме берилип јат.

Колхосторго-ла машина-трактордын станцияларына кредит болор акчадан 1 миллиард 50 миллион солковой берилип јат. Оо үзеери кыра ажын контроктовар эткендерге 350 миллион солковой акча берилип јат.

Бу канча тоодон көргөндө, бистин мал-аш хозяйствого берилип турган канча машыналар, канча јөөжө бистин социализмнин промышленостан, ишмекчи клас албатынан болып јат, канча јоктулар орто јаткандар муны көрө турала сананар керек, эмди кандыйда алдынан јуртту јаткан кижинин алдында сурак туруп јат? «Колхос-ла јаба колхос учун, эмезе колхоско удра болып» оо каршуланып, канайсада колхостор-ла кожо болып, оо биригип, нургулай колхос ажыра кулак-байларды клас аайынча орды јок јоголтып карынча јок эдип салар керек.

Мал азыраар ижинде.

В.К.П (б-нын) Төс комитеттин ле Төс контроль комиссиянын бириккен пленум-јуунында тургускан јөби,

мал көптөдө азраар иш керегинде мынайда айдып јат: «Мал көптөдө азраар керекти, ишмекчи кластын-ла онын партиянын анылу башка сүрекей кичееп көрөр кереги болып јат». Мунан көрө бу бешјылдыктын үчүнчи јылында мал көптөдө азраар керекти бастра албаты јон, анчадала мал азрап турган јурттар муны сүрекей кичееп иштеер керек, государство јанынан-да оо бу јыл чыгарып турган јөөжөзиде көп, иштеп будурер иш кереги-де көп, ол керектердин јааны бу болып јат:

Мал көптөдо азраар ишти Совет-башкаруу-ла комунис-партия аш көптөдө эткен јолы-ла иштеп бараткан. Ол совхостор-ла колхостор ажыра болор.

«Мал азраачи» тресттин колында турган чочко мал азрап турган 353 совхоско үзери быјыл 167 совхос төзөлип бүдер, бастра 520 совхос болор, ол совхостордо азраган чочко-малдын тын тоозы 1,9 миллион болор.

«Кой азраачи» тресттин колынды турган 115 совхоско үзери бујыл 15 совхос төзөлип будер, бастра 130 совхос болор, совхостордо азраган кой-малдын тын тоозы 4, 4 миллион болор.

«Сүт сарју эдер» тресттин колында турган 38 үзери бујыл 17 совхос төзөлип бүдер, бастра 55 совхос болор, ол совхостордо азраган малдын тын тоозы 420 мун болор.

«Куш азрап өскүреечи» тресттин колында азраган не-ле јүзүн куштардын тын-тоозы бу јыл 3 миллион болор.

Мал көптөдө азрап өскүрерине бу јыл эскиден-де турган мал азраар колхостордо, јаныдан-да мал азраар төзолгөн колхостордо үүрлү мал азраар ишти тыныдар, колхоско бириктирген-де малынан база тууразынан-да алган малынан јаан үүр мал эдип колхосторго оны азрап өскүрип, онын тоозын көптөдип турар.

Бу жылгы жылда колхосторго бириктирип салар баstra малдын тын-тоозын жоон малга келиштре бодоозо 8,2 миллион болор. Оны бөлүктеп бодогожын, уй малдын тын-тоозы 4 миллион болор. Чочко малдан 5 миллион болор. Кой малдан 9 миллион болор. Бу бириктирген мал колхоско биригип турган улустын малы болор, ол малга үзери көп эмес малды тууразынан колхосторго садып алып беретен (150 мун уй малдан, 200 мун төнөжин уйлар, 500 мун бозу, 150 мун чочко).

Колхостордо сүттү мал азраар керегинде, ол керекти башкаарга төс башкару төзөлип бүтти, ол башкару ажыра сүттү мал азарына колхосторго бу жыл 115 миллион узаак срокту кредит берилип јат.

Колхостордо чочко малды кичееп азразын деп чочко малды азраар ишти башкаарына төс башкару бүтти, ол башкару ажыра колхосторго чочко малды азыраарына бу жылгы жылда 43 миллион солковой акча берилер.

Бу иш-керектерге јаба жылкы малды азраар көп совхостор төзөлип бүдип туру. Фабрик-заводтордын гороттын јуугында канча көп совхостор төзөлип бүдер, ол совхостордо сүттү мал азрап турар, саап алган сүдинен эдип алган сарјузын ишмекчилерге јуугынча курсак эдип берип турар.

Ондый көп малды азраар болгон кийинде, ол малды азраарына көп курсак керек, көп өлөнг, сула, арба, маала-аш, кендирдин шагы онон до өскө неме керек, онын учун мал азраар јерлерде өлөнди кезип алып, оны јууп обоголоп салар ондый машыналу јерлер төзөлөр, онда неле иштеген ижи ончо машынала болор, оны машынанын станциялары деп айдар, олар алдынан јурттуларга мал азраар колхосторго биригерге сүрекей болышту болор.

Малга курсак эдип јерге салар јүзүн-јүүр өлөн бу јыл көп болор, бастразын бодозо 8 миллион 680 мун гектарга једип јат, силос эдер өлөннөн јерге салары 2 миллион гектар болор.

Ол јерге салган өлөннөн мундый неме алар, салган үрен өлөннөн (клевер онондо өскөзи) 198 миллион центнер алар, јерден чаап кезип алар өлөни 698 миллион центнер болор, силос эдерине керекту өлөннөн 100 миллион центнер алар, бу бастра малдын курсагы колхостордо-ла совхостордо иштелип бүдер, бултыргызына көрзө көптөгөни 130 процент болып јат.

Совхостордо колхостордо азраган малдын тоозы бујыл көп болор, малдын үүрлери көп мал болор, ол малга оору кезим јукпазын деп, ол малдын эди канына эм салар, ондый эм салар малдын тын-тоозы бу јыл - мүүстү 15 миллион јоон малга салар, 10 миллион кой малга, 5 миллион чочко малга, 5 миллион јылкы малга, малдын ооружын эмдеер эмчилердин тоозы база көп болор.

Бу мал азраар ижине көп јөөжө берилип, көп иш иштелип турганынын бажында мал азраар совхостордын – ла колхостордын бу јылгы јылда государственного берер продукциязы мундый болор: эттен 140 мун тонна, сүттен 2, 140 мун тонна, түктен 19 мун тонна, куштын јумыртказынан 159 миллион штук.

XVI-чи партјуунын-ла С.С.Р. Союзтын Советтердин VI-чи јууннын мал азраар керегинде тургускан јөп аайынча, биссстин партия-ла совет-башкару бу јаан учурлу керекти јылгыр иштеп бүдүрерине кичееп турганы бу мунда айдылган иш керектерден кандый-да кижее јарт болып јат.

Деремне-јуртта јуртап јаткан канча колхостордын јоны, база јоктулар орто јаткандар бу – мал көптөдө азраар

керекке бар жок күч чыдалыбысты салып, оны жылгырлада иштеер керек, ончо жоктулар орто жаткандар, анчадала мал азрап турган бистин Ойрот областын жеринде, мал азраар колхосторыска биригип, колында турган малды колхостын малына кожып, мал азраар колхостор ажыра, малды кородып өлтрүп турачы кулак-байларды клас аайынча орды жок эдип жоголтор керек.

Улу иштердин планын бүдүрип аларына не керек.

Бешжылдыктын үчүнчи жылында көстолгөн иш керектерди жылгырлада капшагай бүткүлинче бүдүрип аларына, энгозо мундый эп-арга керек: качан бастра ишмекчи клас албаты, ончо колхостын жоны, ончо жоктулар орто жаткандар бар-жок бастра күч чыдалыбысты, арга-эбисти бу ишке салып, партиянын чике түс (генеральный) жол учун туружып турза, ол тужында бешжылдыктын үчүнчи жылында эжилеп тургускан ишти эжилү ойине жетирбей бүдүрип саларыс.

Ол иш-керекке албаданары-да жок, ол бойы каран бүдип калар деп, ондый сагышту кижилер бистин партиянын ичинде-де бар, колхостын жон улустарында-да бар, иш керек бойы каран бүдип калар деген сагышту улустары-ла, күүн кайрылы жоктон озорлор-ла тартыжып, озордын ондый каршу сагыштарын базар керек.

Бистин алдыста турган керек, бешжылдыктын үчүнчи жылында бүдүрер ишти жылгырлада бастразын бүдүрип алар керек болып жат, бу ишти тутадып крееледип саларга турган кулак байлардын агыдулу кижилери-ле – он жаар жайылган опортунистер-ле күүн кайралы жоктон тартыжып турар керек.

Социализм ончо фронтко табарта базып капиталист-бүдүүлү немелерди жаба базып жок эдип бараткан тужында, бастра партия, бастра колхозтын жон бир сагышту бир жолду болып Лениннин жолыбы-ла социализмди бүдүрүп турар керек, онын учун контрреволюция болгон Троцкийдан арткан кижилериле – «сол жаны» жаар жайылгандарыла кайралы жоктон тартыжып оны карынча жок болзын деп эдер керек. Бу ойинде эн жаман, эн коомой жеткерлү кылык-ла – он жаар жайылган опортунистер-ле кайралы жоктон тартыжып, оморды партиянын ичинен чек урадып, не-ле иш керекте он жаар жайылган опортунистарды торт жок эдер керек.

Ишмекчи клас албаты-ла кол күчиле жаткан крестьян албаты комунист партияга баштадып социализмди бүдүрүп туруп, эки жара фронтко «сол жаны» жаар – жайылгандары-ла, он жаны жаар – жайылгандары-ла кайрылы жоктон тартыжып турганда, бистин партияда-да, тегин-де жон улустарда ол керектерден тыныда истешпей, ол «сол жаны» жаар – жайылгандарыла, база он жаны жайылгандары-ла тартышпай, партиянын (генеральный) жол учун тартышпай оо жөпсинип турар улус бар, эмезе партиянын чике түс (генеральный) жол учун колын көдүрүп оо жөпсинип турар, ичинде саанаазы болзо, каран туйка, эткен ижи болзо, партиянын чике түс (генеральный) жолына удра каршу керек эдип турар, ондый кижилер эки жүстүлөр болып жат. Онын учун бистер бу не-ле керекке жөпсинип турачылар-ла, база эки жүстүлөр-ле кайрал жоктон тартыжып, оны илезине чыгарып, жок эдер керек.

Социализм ончо фронтто жайылып, капиталист бүдүүлү немелерди табарта базып жок турган тужында, клас жанынан жөнү-тартыш тынып турган тужында, бистин журтта арткан-калган капиталист-бүдүүлү немелер, эскиден - үүренген

профессор кижилер, учрежденияларда отурган бюрократ улустар, кулак-байлар там-ла калжуранып кор иш иштеп туру, онын учун бастра ишмекчилер, колхостын јоны, актив болгон јоктулар, орто јаткандар кор иш иштеечилерди таап алып илезине чыгарып алып, тын јок эдип базар керек.

Деремне јуртта турган бастра јоктулар орто јаткандар бу иш керектен бар јок арга кўчиле иштеер керек, бешјылдыктын ўчўнчи жылынын планы ол тужында капшагай жылдын иштелип бўдип барар, качан бастра алдынан јуртту јаткан јоктулар орто јаткандар нургулай јуртыла колхоско биригип, ол нургулай колхос ажыра кулак-байларды клас јанынан орды јок эдип јоголтып салар.

Азыйдан-да турган колхостордо, јаныдан-да тўзўлип бўдер колхостордо, неле иштеер ижин кўчин аайлап башкарып салар керек, неле иштеер ижин кемјўзин (нормазын) тургузып салар керек, неле ишти сдельный болып иштедер керек, иш иштеген кижии колхостын кирелте јўўжўненг алыжып турар, иш иштебеген кижии неме албай турар. С.С.Р. Союзтын VI-чи Советтердин јуунында тургускан јўпти ундубас керек «иш иштеген кижии курсакты ичер, иш иштебегени курсак ичпес».

Бу планда айдылган иш керектер, ол тужында јылгыр бўдер, качан бастра ишмекчилер бастра колхосто турган јон улустар, бастра арга кўч чыдалыбысты бу ишке салып, бу иш керектерди мўрўй иш ажыра, ударный иш ажыра, удурлаш план ажыра, иштеген иштинг кемјў (нормазын) катап кўрўп оны ўрўлўдип турар иш ажыра, ол тужында бу планда айдылган канча тоолу кўп јаан иш керектерди бис эжилеген ўйине јетирбей, эжилеп тургускан тоодон чик јок ажыра кўп иштеп алып, **С.С.Р. Союзтын јуртында**

**соцализм бүдүрер экономиказынын төзөгөзин төзөп
бүдурип саларыс.**

БАЖАЛЫК

Алтайдын јаны бичигине канайда үүренер	3
СОЦИАЛИЗМ УЧУН ТУРУШКАН ПАРТИЯНЫҢ РЕВОЛЮЦИЯ-ЖОЛЫ	
Россиянын албатызы революциядан озо канайда јаткан	38
Ишмекчи-улус капиталистар-ла јенижип тартыжар болды	40
Ишмекчи-улустын партиязы башталып бүткени	41
Ишмекчи-партиянын баштапкы јууны	42
Ишмекчи-партиянын 2-чи јууны	42
1905 јылдын революциязы	44
Революция башталды	45
Партиянын 3-чи, 4-чи, 5-чи јуундары	45
Каан-буржуй башкарулардын јуулашканын большевиктер јаратпай турды	46
Февралдын революциязы	47
Октябрдын революциязы	48
Совет-башкарудын эн озо бүдүрген ижи	48
Революция национал-албатыларга не арга берди?	49
Јаңы бүткен Совет-башкарудын өштүлери көп болды	51
Өштүлөр Совет-башкарудын ижин туйуктап турдылар	52
Совет-башкарудын ижи көнүгип турды	53
Совет-башкару социализмнын промышленнос ижи керегин тыныдып турды	54
Социализмнин-промышленностын ижин тыныдарына мал-аш ижин тыныдар керек	56
Социализмнин-промышленностын ижи-кереги өзип, јаранып турган-ба?	57
Мал-аш иштин өзүп турганы кандый?	58
Государствонын ижи-кереги көп, оны бүдүрерине акчаны кайдан алар?	58
Государствонын төлүгө акча алып турганы	62
КОЛХОСТОР	63
Колхостордын сүреен јаман өштүлери – јимекчи байлар	65
БИЧИК-БИЛИК КЕРЕГИ	68
Беш-јылдын планы	71
5 јылдын планы ойрот-областын албатызынын јадыжын кубултып салар	73
Беш јылдын планын бүдүрерге бичик-биликтү чындык, чек сагышту кичеемкей улус керек	75
Башкару-керегине, эл-јоннын керегине турган улус јаткан јурттын төрөл тилин билер керек	77
Партиянын XVI-чы јууны бисти социалис-јүрүмгө јууктадып турды	79
СОЦИАЛИЗМ БҮДҮРЕР ИШТИҢ ПЛАНЫ БҮДҮП ЈАТ	80
Бешјылдыктын эки јылында иштеп бүдүрген ижи	83
Бешјылдыктын үчинчи јылы	88
Бастра албатынын хозяйствозы	89
Промышленностын ижинде	91
Мал-аш хозяйствозында	93
Мал азыраар ижинде	95
Улу иштердин планын бүдүрип аларына не керек	99
Редактордын сөзи	102

Редактордың сөзи – бу азый бичикти билер улусты «јаналифке» үүредер деген Кату-сөөктин бичиген бичикти редактироват эдип турала, бу «Јаналиф» деген бичикке үүренип турар улустар, бистин улу јаан иштердин соцыализм бүдүрер иштин планы канайда иштелип бүдип турганын кычырып билип алала сагыжына алынып турзын деп, мен боо боймнан бичик кожып чийдим, оны чийгени 80 страницадан ала болор «Социализм бүдүрер иштин планы бүдүп јат» деп атту кожылта, јаналиф азбукага үүренип алган соондо оны кычырып билип алар керек.

К. Филатов

Москва. Май айдын 15 күни.

Баазы 35 акча

Цена 35 коп.

У-4

КАТУ-СЁОК

Б У К В А Р Ь

ДЛЯ ПЕРЕОБУЧЕНИЯ ГРАМОТНЫХ
НА СТАРОМ АЛФАВИТЕ.
ПО ЗАК. Ц.К. НОВОГО АЛФАВИТА
РСФСР ПРИ ПРЕЗИДИУМЕ ВЦИК.

На ойротском языке

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР
Москва, центр, Никольская, 10.